

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Martina Horová

Učitelství českého jazyka a dějepisu pro ZŠ

Česká hradiště v domácích literárních pramenech 10. - 11. století – literatura a
archeologie

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Novotný

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

Plzeň 13. 4. 2015

.....

Ráda bych poděkovala všem, kteří se na vzniku této práce podíleli. Osobní poděkování patří panu Mgr. Jiřímu Novotnému za pomoc, cenné rady a vedení práce.

1. Úvod	3
1. Obecná charakteristika středověku	4
2. Středověká vzdělanost	5
3. Periodizace středověkého písemnictví	7
3.1. Autor v období středověku	9
4. Středověká hagiografie a historiografie	12
4.1. Václavské a ludmilské legendy	13
4.1.1. Crescente fide christiana	14
4.1.2. Gumpoldova legenda - Život Václava, knížete českého	14
4.1.3. Fuit in provincia Bohemorum	14
4.1.4. Kristiánova legenda - Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius	15
4.2. Vojtěšské legendy	16
4.2.1. Est locus in partibus Germaniae	16
4.2.2. Nascitur purpureus flos Boemicis terris	17
4.3. Kosmova Kronika česká	17
5. Latinské termíny a jejich význam v primárních pramenech	19
5.1.1. Crescente fide christiana	21
5.1.2. Gumpoldova legenda	22
5.1.3. Fuit in provincia Bohemorum	23
5.1.4. Kristiánova legenda	24
5.1.5. Canapariova legenda - Est locus	28
5.1.6. Bruno z Querfurtu - Nascitur purpureus flos	30
5.1.7. Kosmova Kronika česká	31
5.2. Archeologické prameny vybraných lokalit, komparace s latinskými termíny	45
5.2.1. Bílina	45
5.2.2. Boleslav (Stará Boleslav)	46
5.2.3. Brno	47
5.2.4. Budeč	48
5.2.5. Doudleby	50
5.2.6. Drahúš	50
5.2.7. Hradec Králové	51
5.2.8. Chrudim	52

5.2.9.	Chýnov	52
5.2.10.	Kouřim.....	52
5.2.11.	Libice nad Cidlinou	54
5.2.12.	Libušín	55
5.2.13.	Litoměřice.....	56
5.2.14.	Mělník.....	57
5.2.15.	Netolice.....	57
5.2.16.	Olomouc	58
5.2.17.	Plzeň (Starý Plzenec).....	59
5.2.18.	Praha	60
5.2.19.	Vlastislav	62
5.2.20.	Vyšehrad	62
5.2.21.	Znojmo.....	64
5.2.22.	Žatec	66
6.	Návrhy didaktických aplikací literárních pramenů 10. a 11. století.....	68
7.	Závěr.....	71
8.	Resumé	75
9.	Seznam literatury	76
10.	Přílohy	1
	Příloha č. 1 - Pracovní list, didaktická aplikace legendy <i>Crescente fide christiana</i>	1
	Příloha č. 2 - Pracovní list, didaktická aplikace <i>Kristiánovy legendy</i>	3
	Příloha č. 3 - Myšlenková mapa sv. Václav	5
	Příloha č. 4 - Mapa nejvýznamnějších přemyslovských center s označením <i>metropolis, urbs a civitas</i> v primárních pramenech.....	6

1. Úvod

Předmětem výzkumu diplomové práce jsou česká hradiště 10. a 11. století v literatuře a archeologii. Základním cílem práce je zachytit hradiště zmiňovaná v domácích literárních pramenech, které čtenáře informují o významných lokalitách různého charakteru v raném období české historie. Zabývat se budeme především hagiografií a historiografií latinskou. Právě legendy stály v tomto období v popředí literární činnosti.

Latinskou hagiografií a historiografií daného období podrobíme podrobné analýze a vybereme latinskou terminologii hradišť. Srovnání latinského termínu s českým ekvivalentem je zajímavé již z hlediska historických souvislostí, archeologických poznatků a nálezů a současné podoby daného místa. U jednotlivých autorů předpokládáme jistou míru rozkolísanosti užívaných termínů. Tento jev může souviset se stylem jednotlivých textů, ale i s historickým vývojem lokalit.

Období 10. a 11. století spadá do tzv. doby hradištní, dle periodizace středověké archeologie do tzv. střední až mladší doby hradištní. V tomto období se na našem území začíná prosazovat křesťanství. V diplomové práci proto můžeme vycházet ze životopisů světců a z pramenů pocházejících z klášterů nebo míst jinak spjatých s křesťanstvím, neboť právě to bylo nositelem středověké vzdělanosti.

Pro vypracování byly využity jako primární prameny především legendy (*Fuit in provincia Bohemorum*, *Crescente fide christiana*, *Gumpoldova legenda*, *Kristiánova legenda*, *legenda Est locus*, *legenda Nascitur purpureus flos*). Doložené termíny v primárních legendách byly doplněny navíc studiem 1. staroslověnské legendy především kvůli dokladům vzdělanosti na hradišti Budeč. Pro ucelení práce vycházíme navíc z Kosmovy Kroniky Čechů. Tyto primární prameny budou podrobeny podrobné analýze, při které budou vyhledány všechny zmínky o českých hradištích. Ke každému hradišti bude vyhledán latinský ekvivalent, dle kterého budou jednotlivá hradiště dále roztríděna a popsána v souladu s archeologickými poznatky a nálezy.

Důležitá je v práci i literatura sekundární. Jde především o odborné práce Jany Nechutové, Josefa Žemličky, Dušana Třeštíka, Rudolfa Turka, Jiřího Slámy a souborné studie k archeologickým výzkumům.

1. Obecná charakteristika středověku

Středověkou epochu chápeme jako čistě evropskou záležitost. Období je vymezeno koncem antického období roku 476¹, kdy byl sesazen poslední západořímský císař Romulus Augustus, a počátkem novověku. Zde se datace rozcházejí. Významným mezníkem je rok 1492, kdy Kryštof Kolumbus objevil Ameriku a zvětšil tak dosavadní svět. Opomenout ale nelze ani vynález knihtisku, učiněný okolo roku 1450. V českém prostředí je někdy také uváděn rok 1526, kdy u nás končí vláda Jagellonců a nastupuje vláda rodu Habsburků. Vymezené letopočty mají proto zpravidla pouze orientační hodnotu i proto, že proces změn nezapočal všude v téže době a periodizaci nelze použít pro všechny evropské regiony stejně.²

Další dělení středověku už vymezují jednotlivá staletí. Je nutné opět poznamenat, že vývoj neprobíhal ve všech lokalitách stejně a často narazíme na různé historické odlišnosti a výjimky (např. specifika vývoje českých zemí v průběhu a důsledcích husitských válek). Obvykle středověk dělíme do tří období. Datace jednotlivých period je uváděna pro české prostředí ve staletích: raný středověk (7. století - konec 12. století), vrcholný středověk (konec 12. století - konec 14. století), pozdní středověk (konec 14. - polovina 16. století).³

Duchovní kořeny středověku tkvějí v křesťanské víře. S šířením víry byl spojen i rozkvět vzdělanosti a kultury. Jejich nositeli byla především biskupství, kapituly a kláštery, ve kterých vznikaly i první knihovny s převážně náboženskou literaturou.

¹ Často jsou uváděna i další data, např. rok 410, kdy Germáni vyplenili Řím.

² ČORNEJ, ČORNEJOVÁ, PARKAN, 2001, s. 7.

³ *Dějiny českých zemí*, 2011, s. 6-7.

2. Středověká vzdělanost

Středověká vzdělanost byla na našem území pevně spjata s šířením křesťanství. Počátek vzdělanosti nalzáme v období, kdy na Velkou Moravu dorazili Cyril s Metodějem, tedy v roce 863. Věrozvěstové přinesli na velkomoravské území slovanskou liturgii. Význam tohoto kroku spočíval především v tom, že víra byla zpřístupněna širším vrstvám. Pro šíření víry bylo potřeba obstarat knihy ve staroslověněštině. Proto Cyril sestavil písmo hlaholici a společně s Metodějem přeložil Písmo svaté. Věrozvěsti také začali s výchovou vlastních žáků na našem území, čímž rovněž přispěli k rozšíření vzdělanosti.

Ve střední době hradištní v počátcích českého státu a za prvních Přemyslovců se setkáváme se stavbou hradišť i staveb sakrálních (především kostelů a klášterů). V tomto období dochází také k založení prvního pražského biskupství knížetem Boleslavem II. v roce 973. S postupným rozšiřováním sítě církevních objektů začaly vznikat školy klášterní a kapitulní. Důležitým střediskem vzdělanosti bylo hradiště Budeč. Zde se podle legend vzdělával sv. Václav. Vzdělanost na Budči byla doložena i archeologickými nálezy.⁴ Při výzkumu zde byla nalezena pisátka (tzv. stily). Ta se vyznačují tím, že mají jeden konec více zploštělý a rozšířený, protože sloužil ke smazávání textu z povoskovaných tabulek. Na Budči byla nalezena čtyři pisátka. Svědčí nejen o znalosti písma na hradišti, ale mohou souviset i s rozvojem vzdělanosti, zmiňovaným v legendách. Dalším významným centrem byla kapitula sv. Víta s katedrální školou. Žákem katedrální školy sv. Víta byl např. Kosmas, jehož Kronika česká slouží v práci jako jeden z primárních textů. Pramenem ke zkoumání středověké vzdělanosti jsou i legendy o sv. Vojtěchu. Ten byl vzděláván na Libici, později odešel do školy v Magdeburku. Legendy *Est locus a Nascitur purpureus flos* popisují jeho studentská léta dosti odlišně. V *Canapariově legendě* jsou studentská léta sv. Vojtěcha spojována s křesťanskými činy, jako např. pomoc chudým a nemocným. Vojtěch podle legendy doufal v mučednickou smrt a v osudnou chvíli neprojevoval strach.⁵ V legendě *Nascitur purpureus flos* jsou však Vojtěchova studentská léta líčena odlišně. Podle

⁴ VÁŇA, 1995, s. 57.

⁵ *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*, 1987, s. 122-145.

vyprávění se Vojtěch ve škole oddával hrám a ve chvíli své mučednické smrti se třásl strachem.⁶

Se vznikem pražského biskupství v roce 973 vzniká i první ženský benediktinský klášter při kostele sv. Jiří na našem území. Již v po roce 993 vzniká první mužský benediktinský klášter Břevnov⁷. Při kláštorech byly zřizovány školy, kde byli vzděláváni novicové. Výuka byla vázána na křesťanskou věrouku a probíhala v latině. Studium bylo nejprve určeno pouze mnichům a kněžím. Později se mohli vzdělávat knížecí synové, příslušníci nobility, dokonce bylo vzdělání dostupné také pro nadané žáky z chudých vrstev.⁸ Školská síť vznikala pozvolna a byla vázána na postupné upevňování moci panovníka.

⁶Slavíkovci ve středověkém písemnictví, 1987, s. 152-178.

⁷SOMMER, Petr. Klášter Břevnov. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*, 2002, s. 147-148.

⁸ŠAFRÁNEK, 1913, s. 13.

3. Periodizace středověkého písemnictví

Období staroslověnského a latinského písemnictví trvalo na našem území přibližně 400 let. Nápadná je nerovnoměrnost jednotlivých period, jelikož ve starší literatuře tato období měříme na staletí. V dalších obdobích jsou periody kratší snad proto, že s rozvojem vzdělanosti vzrostl počet literárních autorů i čtenářů, a tím se zrychlil i kulturní vývoj. Mezi periodami starší literatury nejsou však ostré hranice. Jednotlivá období se navzájem prolínají a částečně překrývají. Období starší literatury lze rozdělit na několik úseků.

První začalo ve druhé polovině 9. století na Velké Moravě za knížete Rostislava staroslověnskou vzdělaností, kterou přinesli roku 863 svatí bratři Cyril a Metoděj. Jejich počinem bylo nejen sestavení písma - hlaholice, ale také překlady Písma svatého, evangelií, liturgických textů, modliteb a písňových kánonů do staroslověnštiny. K překladu evangeliáře připojil Konstantin navíc tzv. *Proglas*, předmluvu, v níž formuloval zásady překladu, jimiž se i on sám řídil. Předmluva byla původně napsána v řečtině, ale záhy byla přeložena také do staroslověnštiny. Kromě toho přeložili a pro tehdejší potřeby upravili první laický zákoník (*Zakon sudnyj ljudem*), naučná čtení a započali vlastní literární tvorbu. Největší přínos staroslověnské tvorby tkví v tom, že byla určena pro domácí vzdělané obecnost. Ještě za života Metodějova vznikla první z našich legend *Život Konstantinův*.⁹ Po Metodějově smrti vzniká i legenda *Život Metodějův*, druhá ze souboru tzv. moravsko-panonských legend. Z nich se dozvídáme o skutcích obou bratrů. Po smrti arcibiskupa Metoděje byli odtud jejich žáci vyhnáni a zanedlouho byla Velká Morava rozvrácena vpádem Maďarů (asi r. 906).¹⁰

Ve druhém období, to je v 10. a 11. století, koexistuje v českém státě vedle sebe staroslověnská a latinská kultura. Staroslověnské písemnictví bylo v Čechách pěstováno až do konce 11. století, kdy dochází ke zrušení slovanské bohoslužby i v Sázavském klášteře, založeném roku 1032 (jako středisko staroslověnské vzdělanosti) pod patronací českého panovníka. Základním znakem staroslověnské literatury, určené pro naše země, je prostupování prvků východních a západních. Latinská literatura měla v této době v podstatě stejná témata jako staroslověnská. Protože byla určena duchovním, řešila

⁹Jedná se spíše o životopis (tzv. bios) než o legendu. Konstantin nezemřel mučednickou smrtí.

¹⁰ *Staroslověnské a latinské kořeny naší literatury*, 2008, s. 7-9.

převážně náboženskou problematiku, která se ovšem nejednou dotýkala i základních otázek politického a kulturního života. Problémem, kterým se literatura tehdy zabývala, byla otázka poměru staroslověnského a latinského obřadu. V popředí tvorby v této době byly legendy. Ve starší literatuře si pod tímto označením představujeme zpravidla vyprávění o životě svatých, jehož cílem je působit na čtenáře či posluchače po stránce morální světcovým příkladem. Staroslověnské písemnictví 10. století má klíčový význam v rozvoji kulturního dědictví velkomoravské epochy. O kontinuitě svědčí i to, že staroslověnsky byly sepsány nejstarší památky sepsané na českém území. Ze staroslověnské legendy o sv. Ludmile se zachovala pouze část, tzv. *Proložní legenda*. V úplnosti se dochovala legenda Život knížete Václava, tradičně označovaná jako *První staroslověnská legenda o sv. Václavu*. Ke staroslověnské literatuře náleží především také *Knihy o rodu a utrpení svatého knížete Václava*, tzv. *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu*. Vznikla podle proslulé legendy mantovského biskupa Gumpolda. Latinská literatura zde vznikala snad již od poloviny 10. století. Nejdůležitější latinské legendy dnes nazýváme podle jejich prvních slov (incipitů) *Fuit in provincia Boemorum a Crescente fide christiana*. Tyto latinské legendy jsou nepochybně zpracovány podle staroslověnských předloh. Na sklonku století vzniká i významná *Kristiánova legenda o sv. Václavu a sv. Ludmile*. O datování této legendy i o původ jejího autora se vedou rozsáhlé spory.¹¹

Třetí období, 12. a první polovina 13. století, je na našem území ve znamení převážně latinsky psané literatury. K legendám se přidružují práce kronikářské a také liturgické drama a kázání. Z kronikářských prací vyniká na našem území především *Kosmova Kronika česká*. Objevují se rovněž první česká zpracování některých náboženských textů, například evangelií a žaltáře. Tehdy (a již i dříve) vznikaly naše nejstarší duchovní písně. Kolem poloviny 13. století je u nás románský stavební sloh vystřídán gotickým. V této době se totiž nápadně proměňuje i životní styl našich předků a také literaturu čeká mnohem větší kvantitativní a žánrový rozvoj.¹²

V období laicizace literatury, zhruba v rozmezí let 1250 - 1350, dochází k výrazným změnám společenským a hospodářským. Rozvíjí se města a na královských a církevních statcích probíhá systematická kolonizace. Rozpory ve společnosti měly převážně jazykové, stavovské a hospodářské důvody. Všechna specifika vývoje období

¹¹ *Dějiny české literatury I: Starší česká literatura*, 1959, s. 51-54.

¹² *Staroslověnské a latinské kořeny naší literatury*, 2008, s. 7-9.

se promítla také do literatury. Dochází ke složitému vyrovnání mezi tvorbou latinskou, německou a českou. Vedle duchovních zájmů se v literatuře začínají prosazovat také zájmy laické. Vysoká úroveň vzdělanosti v Čechách podporovala rozvoj literatury. Veškerá vzdělanost byla nadále v rukou duchovenstva. Vzdělání bylo možné získat ve školách farních, klášterních či kolegiálních. Za nejvyšším vzděláním však Češi neustále museli cestovat do zahraničí (např. Bologna).¹³

Od druhé poloviny 14. století do poloviny 15. století se písemnictví rozrůstalo v prostředí duchovenstva a šlechty, ale stále více se projevoval i vliv měšťanstva. Literární proud směřoval k naléhavým otázkám v návaznosti na *Dalimilovu kroniku* a na lidovou tvorbu jako příprava k husitskému období. Druhá linie se vyznačovala nezájmem o společenské a politické otázky a špela k exkluzivnosti literatury. Prudký růst české literatury byl spjat s hospodářským i politickým životem. Vliv na utváření české literatury v době vlády Karla IV. mělo výsadní postavení Prahy jako centra světové říše, střediska politického dění. Založení pražského arcibiskupství v roce 1344 a Univerzity Karlovy v roce 1348 podpořilo kulturní vývoj. Byla posílena možnost samostatného kulturního růstu českých zemí. Literární tvorba se rozrůstala se zvyšováním vzdělanosti a byla přístupna širšímu publiku. Česky psané literatury přibývalo výrazněji, než tvorby latinské. Přibývaly také nové tematické literární okruhy. Díky univerzitě se rozvíjelo studentské prostředí, ve kterém vznikaly satirické a parodické skladby, a prostředí učenců, kteří vytvářeli odborné příručky (Bartoloměj z Chlumce řečený Claretus) a historické práce (Beneš Krabice z Weitmile, Karel IV, Přibík Pulkava z Radenína). Latinsky psaná literatura byla překládána do češtiny. V české tvorbě se rozvíjelo drama, zábavná i odborná próza, světská lyrická píseň. Souběžně s rozvojem stále sílil zřetel k lidovému prostředí i publiku.¹⁴

3.1. Autor v období středověku

Autorům, kteří v tomto období tvořili svá díla, nešlo o realistické podání hrdiny příběhu, ale spíše o docílení co možná nejintenzivnějšího účinku na čtenáře a posluchače skrze literární prostředky dané doby. Více než zobrazení skutečnosti bylo cílem vylíčit duši hlavní postavy. Filozofie doby přelomu raného a vrcholného středověku spatřovala

¹³ *Dějiny české literatury I: Starší česká literatura*, 1959, s. 91-103.

¹⁴ Tamtéž, s. 123-151.

vrchol dokonalosti v křesťanských ctnostech, sebezapírání, odříkání, proroctvích a zázracích. Autoři se proto nerozpakovali pro vykreslení duše správného křesťanského hrdiny využít i zdánlivě nadpřirozené náměty a zidealizované vyzdvižení jejich křesťanských ctností.

Tematické okruhy a literární náměty se často myšlenkově opakují a látka je podávána opakovaně. Ve středověku nešlo o individualitu literárního tvůrce, ale o vytvoření a zdokonalení literárního díla. Autor tak zůstával často anonymní a v pozadí, od svých předchůdců přejímal zajímavé a literárně účinné náměty, snažil se je především vylepšit a rozmnožit. Často se vrací tentýž obsah, totéž myšlenkové pojetí i stejná slovní vyjádření. Moderní literatura a její pojetí je ve volbě témat individuální a originální a takovýto způsob podání látky považuje za plagiátorství.¹⁵

V literatuře 10. a 11. století byla hojně využívána topika. *Topos* (pl. *topoi*) chápeme jako ustálenou frázi nebo místo v textu, které má knižní původ a je typické pro určité kulturní prostředí. Topika přecházela od antiky po středověk, renesanci, baroko až k současnosti. Výraznou topiku nalezneme u Kosmy v jeho kronice, hojná je taktéž v předmluvách legend, např. *Kristiánově legendě* nebo prokopské legendě *Vita minor*, jež pochází až z poloviny 12. století. V *Kristiánově legendě* nalézáme výraznou topiku v úvodní řeči k biskupu Vojtěchovi, kterému je věnována.

*Pánu a třikrát blahoslavenému svatého kostela božího v Praze druhému biskupu Vojtěchovi nejponiženější a ze všech mnichů jedva nejmenší bratr, pouze jménem Křesťan (Kristián), v Kristu Ježíši šťastné a hojné prospěchy podle přání. Shledávaje, kterak utrpení blahoslaveného Václava a báby jeho blahoslavené Ludmily, kteří co nové hvězdy světlem ctností svých ve vlasti české a po všem národě září, rozličně skládáno a neúplně vypravováno jest, měl jsem za hodno požádati svatost vaši, kterýž z téhož rodu pocházíte, za rozkaz a povolení zároveň, abych směl je poopraviti, neb scházelo-li by něco, těch se na to vyptati, kteří z oněch dob u vysokém stáří posud žijí, aneb takových lidí nábožných, kteří skutky jejich buď sami viděli, neb z vypravování jiných znají a tu doplniti.*¹⁶

Kosmas používá topos líčené skromnosti, žádosti o opravu či žádosti o podporu. Nápadná je topika v přemluvách ke knihám kroniky. Jako příklad je uvedena předmluva k první knize, adresovaná proboštu Šebířovi:

¹⁵Na úsvitu křesťanství: Z naší literární tvorby doby románské v století IX. - XIII., 1942, s. 5-10.

¹⁶Prameny dějin českých: Díl I.: Životy svatých a některých jiných osob nábožných, s. 199.

*Panu Šebířovi, proboštu kostela mělnického, nadanému jak vědeckým vzděláním, tak i duševní schopností, Kosmas, kostela pražského jenom podle jména děkan, po běhu tohoto života přeje odměny v království nebeském. S jakou oddaností své mysli a láskou se kořím Vašemu otcovství, ani nedovedu - Bůh mi svědkem - vysloviti; vždyť veliká láska není ta, kterou pochopí lidský rozum. Pravá láska totiž nemůže míti nic zvláštního, nic tajného nebo skrytého, čeho by nezjevila tomu, koho upřímným citem miluje. Kdyby té lásky u mne nebylo, nijak bych se neosmělil muži tak váženému věnovati tyto stařecké bláhovosti.*¹⁷

Ve středověkých dílech se často objevují i tzv. *loci communes*. Jedná se o společná místa v textech, tedy doslovně opsané pasáže určitých předloh. Tyto pasáže měly často původ až v antice a prostřednictvím latinské středověké literatury se staly trvalou součástí evropské kultury.¹⁸

¹⁷ Kosmova kronika česká, s. 6.

¹⁸ PAVERA, VŠETIČKA, 2002, s. 212.

4. Středověká hagiografie a historiografie

Legenda (to, co má být čteno) jako základní hagiografický (řecky *hagios* = svatý, *grafó* = píši) útvar patřila ve středověku k nejrozšířenějším a nejčastějším literárním projevům. Její kořeny sahají až do 2. století n. l.¹⁹ ke vzniku vyprávění o osudech mučedníků a životopisů svatých. Do česko-latinského prostředí pronikly již jako hotové útvary s ustálenou osnovou (světcův původ a narození, život s vylíčením ctností a zásluh, u mučedníků i umučení, smrt je často doprovázena zázračnými ději). Zvláštní část textu tvoří tzv. *translatio*, přenesení světcova těla. Další samostatnou pasáží bývají *miracula*, zázraky.

Až do období vrcholného středověku byla hagiografická díla sepisována latinsky, v našem prostředí ještě navíc i staroslověnsky. Jednotlivé místní církve chovaly hagiografická díla ve velké úctě a nechávaly je veřejně předčítat ve výroční dny svatých i mučedníků. Pokud byla legenda zařazena do liturgie, její text se rozdělil v jednotlivé *lectiones*, lekce, které se zařadily v den světcova svátku nebo památečního dne.

V souvislosti s tímto jevem můžeme v legendách vyzorovat určitou schematičnost, světci se sobě navzájem podobají, mají shodné ctnosti a konají podobné nebo stejné zázraky. Postupným vývojem legend až k období baroka prošly texty změnami ještě nápadnějšími. Tyto změny lze nejlépe vysledovat na hlavních postavách. Například svatý Václav se v legendách 10. století objevuje jako ideál mnicha, ve 12. a 13. století je zobrazován s rysy křesťanského rytíře a ve století 14. je vzorem křesťanského panovníka.²⁰ Podobně lze v legendách vysledovat i výskyt zázračných činů. Dá se říci, že čím je legenda mladší, tím více velkolepých zázraků v ní nalezneme. Díla nebyla primárně určena k historickému poučení, ale k poučení náboženskému a morálnímu. Při psaní díla proto tolik nezáleželo na historické přesnosti, ale dbalo se spíše na teologický a morální zřetel. Hagiografická díla jsou jedním z nejnápadnějších projevů vazby literatury na křesťanský život a kulturu daného období.²¹

Středověká historiografická díla nesloužila, podobně jako legendy, primárně k objektivnímu záznamu historických událostí, ale i k čerpání poučení morálního, a

¹⁹NECHUTOVÁ, 2000, s. 36.

²⁰HOŠNA, 1986.

²¹REJZLOVÁ-ZAJÍČKOVÁ, Vendula. Legenda: podoby a proměny v českém písemnictví. *Český jazyk a literatura*. 2013-2014, roč. 64, č. 3, s. 116-124.

především náboženského. Náboženské poučení bylo záměrem všech žánrů středověké literatury. Dalšími z cílů těchto středověkých děl byla i zábava a funkce utilitární. Spisy středověkých analistů a kronikářů můžeme připodobnit k povídkám, novelám, dobrodružným románům i k reportáži a cestopisu. Prameny středověké historiografie byly velice konkrétní, neboť se často jednalo o ztvárnění a zdůvodnění majetnických nároků císařů, králů, feudálů nebo církevních institucí. Ve spisech lze vysledovat i dynastický nebo politický aspekt. Tato nejednoznačnost funkcí může být příčinou mnohosti žánrů v této oblasti. Dochovaly se jak prosté analistické záznamy, tak analistická vyprávění, kroniky, monografie událostí. Mezi kronikami pak nacházíme kroniky světové, národní či klášterní. Vedle kronik prozaických známe i kroniky veršované, rýmované nebo kroniky s prozimetrickou stavbou (střídání verše a prózy). Zajímavý je i vztah historiografie s hagiografií. Někteří autoři kronik do svých textů přejali, někdy bez stylistických či jiných úprav, plná znění pramenů. Jednalo se o listiny, buly, výnosy, ale často také o celé legendy. Kroniky jsou s legendami úzce spojeny i proto, že ranější historiografie vznikala na objednávku církevních institucí a sloužila na prvním místě k oslavě Boha a aktualizaci božích činů do kronikářovy současnosti. Boží činy pak autor často líčí jako skutky konané vyvolenými králi či papeži.²²

4.1. Václavské a ludmilské legendy

Václavské a ludmilské legendy jsou nejpočetnější skupinou hagiografických památek českého středověku. Díky množství můžeme vysledovat značnou variabilitu literární kvality jednotlivých textů, průnik jiných literárních žánrů a proměny v pojetí hlavního hrdiny vzhledem k vývoji církevnímu, politickému a společenskému. Kvalita jednotlivých textů se objevuje v rozmezí rétorizovaných, až okázalých, k textům prostým s primitivní mluvou. Do legend pronikají homilie, officia či meditativní texty. Václavské i ludmilské legendy byly psány staroslověnsky i latinsky. Vzhledem k zaměření celé práce se budeme věnovat pouze následujícím latinským památkám.²³

²² NECHUTOVÁ, 2000, s. 36-38, 64-66.

²³ NECHUTOVÁ, 2000, s. 39-40.

4.1.1. Crescente fide christiana

Jedná se o základní latinskou václavskou legendu, která sloužila jako východisko pro další václavské hagiografické texty. Legenda je nazývána incipitem *Crescente fide christiana* (Když se šířila křesťanská víra).

Původ textu nalézáme v Bavorsku, v okolí biskupství v Řezně. Přesto legenda bezpochyby náleží k české kultuře a české literární tvorbě nejen kvůli tomu, že sloužila jako výchozí text dalších textů o sv. Václavovi, ale i kvůli svému zaměření na patrona české země, svatého Václava. Dušan Třeštík klade období vzniku legendy k roku 975, tedy nedlouho po založení pražského biskupství (973). Z tohoto původního textu čerpal Gumpold. Naproti tomu Kristiánova legenda podle Třeštíka vychází z již zkrácené verze legendy *Crescente*. Dochovaný text legendy *Crescente*, v bavorské i české recenzi, je pozdějším výtahem širšího textu legendy. Původní text legendy není znám.²⁴

4.1.2. Gumpoldova legenda - Život Václava, knížete českého

Legendu sepsal biskup Gumpold z italské Mantovy. Zřejmě pobýval nějaký čas i v Praze a své dílo sepsal v poslední třetině 10. století (asi kolem 980) na přání císaře Otty II. (975-985). Legenda byla zapsána i v tzv. *Wolfenbüttelském kodexu*, který vznikl na přání manželky knížete Boleslava II., kněžny Emmy. Díky tomu prokazatelně spadá do období před rokem 1006 (smrt Boleslavovy manželky). Text legendy je rozšířením základní václavské legendy *Crescente fide christiana*. Je podstatně delší než legenda *Crescente* a zřejmě byl i pramenem *Kristiánovy legendy*.²⁵

4.1.3. Fuit in provincia Bohemorum

Jedná se o text velice starobylý, jehož předloha byla patrně sepsána staroslověnsky (staroslověnský text se však nedochoval). O datování legendy se vedly dlouhé spory, ale nejnovější výzkumy (Dušan Třeštík) se kloní k závěru, že legenda

²⁴ TŘEŠTÍK, 1997, s. 155-166.

²⁵ NECHUTOVÁ, s. 43-44.

pochází z řezenského prostředí z doby kolem roku 974 (stejně jako legenda *Crescente fide christiana*, obě legendy mají stejné předlohy²⁶).

4.1.4. Kristiánova legenda - Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius

Latinská Kristiánova legenda oslavuje nejen svatého Václava a svatou Ludmilu, ale také Konstantina a Metoděje. Za autora je považován mnich Kristián. Autorova osobnost působí historikům značné obtíže. Pravděpodobné je ztotožnění s postavou Kristiána z legendy Bruna z Querfurtu. Za další z možností můžeme považovat i to, že autorova slova „*solo nomine Christianus*“ neuvádějí jeho vlastní jméno, ale lze je přeložit i jako „křesťan podle jména“.²⁷

Problematická je i datace legendy. Josef Dobrovský legendu prohlásil za padělek ze 14. století. „*Nejnovější historiografie (Dušan Třeštík) se kloní k názoru, že text Kristiána byl sepsán kolem r. 992, za druhou pravděpodobnou variantu má léta od r. 1039 (přenesení těla sv. Vojtěcha) do doby vzniku prvních dochovaných rukopisů legendy (pol. 12. stol.)*“.²⁸

Jedná se o nejrozsáhlejší ze známých václavských a ludmilských textů. Dílo je velice myšlenkově i stylisticky vyspělé, čerpá z dřívějších václavských textů (z nedochované předlohy legendy *Crescente fide christiana*, z *Gumpoldovy legendy* a z nedochované předlohy *Fuit in provincia Bohemorum*).²⁹

Spory se však nevedou jen na poli datace legendy. Diskuzi vyvolává i osobnost autora legendy, mnicha Kristiána. Autor o sobě v legendě prohlašuje pouze to, že je mnichem a sv. Vojtěcha oslovuje jako synovce nebo příbuzného vůbec. Podle legendy *Brunona z Querfurtu a Canapariovy legendy*³⁰ se dozvídáme, že mnich Kristián, bratr knížete Boleslava II., byl roku 992 postaven do čela poselstva, které mělo v Římě jednat o návratu sv. Vojtěcha do Čech. Bratr knížete vystupuje i v *Kosmově kronice*. Ne však

²⁶ Z FREISINGU, Ardeo, FÖRSTER, Josef. *Život a umučení svatého Jimrama, mučedníka*. Praha: Karolinum, 2007.

²⁷ NECHUTOVÁ, s. 41.

²⁸ Tamtéž, s. 41.

²⁹ Tamtéž, s. 40.

³⁰ Kristián není uváděn jménem, ale jako náčelník poselstva a bratr vévody země (FRB I, s. 251).

Kristián, nýbrž Strachkvas; obě jména jsou ztotožňována pro označení osoby mnicha Kristiána. Třeštík uvádí závěr, že Kristián byl opravdu zřejmě synem Boleslava I. a byl určen pro církevní dráhu, především pro biskupský stolec. Na ten však nenastoupil a pozici neobsadil ani při volbě druhého biskupa. Tím se tedy stal Vojtěch Slavníkovec. Legenda byla vyvrcholením spolupráce Kristiána se sv. Vojtěchem. V roce 996 se Kristián zřejmě rozhodl převzít biskupský stolec. Podle *Kosmovy kroniky* byl však Kristián-Strachkvas při biskupském svěcení „zachvácen d'áblem.“ Tato událost je vykládána jako Kristiánova smrt, ale mohlo dojít i k jiné situaci (Třeštík uvádí epileptický záchvat). Nesporně se jedná o jednu z nejzajímavějších a nejzáhadnějších postav 10. století v Čechách.³¹

4.2. Vojtěšské legendy

Tento okruh legend vznikl pouze v latinském jazyce. Souvislost nacházíme ve Vojtěchově orientaci na Řím a jeho širším rozhledem v evropském kontextu. Vojtěšských textů se dochovalo velké množství, které ale nepadá do česko-latinské literatury. Nejvýznamnějšími texty, které do tohoto okruhu patří, jsou legendy *Est locus in partibus Germaniae* a *Nascitur purpureus flos Boemicis terris*.

4.2.1. Est locus in partibus Germaniae

Za autora legendy je považován Jan Canaparius (Giovanni di Cannapara, † 12. 10. 1004). Působil jako mnich a posléze jako opat kláštera sv. Bonifacia a Alexia na Aventinu v Římě, kde působil také sv. Vojtěch. Text legendy je někdy označován jako *Vita prior*. Vznik původní vojtěšské legendy *Est locus* je kladen do roku 999 (Vojtěch umírá v roce 997). Legenda je tedy velice starobylá i vzhledem k událostem, které jsou v ní líčeny.

³¹ TŘEŠTÍK, Dušan. Mnich Kristián, bratr Boleslava II. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*, 2002, s. 149-150.

4.2.2. Nascitur purpureus flos Boemicis terris

Legenda je nazývána taktéž *Vita altera*. Autor pocházel ze šlechtického rodu, byl Vojtěchovým spolužákem a působil také jako mnich v římském klášteře. Stejně jako Vojtěch zahynul při misijní činnosti (roku 1009).

Legenda vznikla v prvním desetiletí 11. století, zřejmě nedlouho před autorovou smrtí.³² Hlavním pramenem legendy Brunona z Querfurtu je zřejmě *Canapariova legenda*. Bruno s Canapariem často polemizuje (např. v otázkách politických).³³

4.3. Kosmova Kronika česká

Kosmas je prvním autorem českolatinského literárního okruhu, jehož osobnost je naprosto jistá. V hrubých rysech je znám i jeho život a český původ. Je možné, že se narodil v rodině duchovního. Základní vzdělání získal v Praze, dále studoval v Lutychu v dnešní Belgii. Po návratu do Čech se stal kanovníkem pražské kapituly a po roce 1099 i jejím děkanem. Díky svému postavení se zřejmě několikrát dostal i do ciziny. Známe je i jeho manželství s Božetěchou, jejíž smrt zaznamenal v Kronice k roku 1117. S Božetěchou měl syna Jindřicha.³⁴

Dílo je ve svém žánru velice vyspělé a odráží také poměrně vysokou kulturní úroveň prostředí svého vzniku i dobré vzdělání a schopnosti svého autora. Pramenem pro sepsání kroniky bylo podle Kosmova vlastního prohlášení *Privilegium Moraviensis ecclesie*.³⁵ Dále se hlásí k *Epilogu eiusdem terre et Bohemiae*.³⁶ Autor jistě čerpal i z některého ze životopisů sv. Václava. Zřejmě znal i legendu *Crescente fide christiana*, *Gumpoldovu* a *Kristiánovu legendu*. Mnohem více využil vojtěšských legend *Est locus* a *Nascitur purpureus flos*. Kromě dnes známých předloh a pramenů mohl Kosmas využít taktéž prameny dnes již neznámé a nedochované.

³² První verze (*Vita longior*) vznikla v roce 1004. Druhá kratší verze (*Vita brevior*) byla sepsána roku 1008.

³³ NECHUTOVÁ, s. 54-55.

³⁴ Spekulace o tom, zda byl Kosmovým synem olomoucký biskup Jindřich Zdík, nebyly dosud definitivně potvrzeny ani vyvráceny.

³⁵ Pravděpodobně bula *Industriae tuae* papeže Jana VIII., jíž papež potvrdil povolení slovanské liturgie knížeti Svatoplukovi na Moravě 8. června 880.

³⁶ Zřejmě některá z václavských legend.

Kosmova *Kronika česká* se do současnosti dochovala v 15 rukopisech, nejvýznamnější z nich je budyšínský.³⁷ Dnes je uložen v knihovně Národního muzea. Kronika je členěna na tři knihy. Závěr třetí knihy je někdy považován za předmluvu ke knize čtvrté, kterou již Kosmas nedokončil. Celé dílo je věnováno proboštu Šebířovi, není však jisté, zda se nejedná původně o předmluvu ke třetí knize. Takle předmluva se mohla na začátek díla dostat až postupem času při opisování díla.³⁸ Prolog k první knize je adresován důvěrnému příteli a jinak neznámému M. Gervasiovi. Líčení první knihy sahá k nejstaršímu období Čech podle starých pověstí. Incipit první knihy „*po vylití potopy...*“³⁹ je jasným záměrem autora napsat národní kroniku s propojením kroniky světové. Východisko ke vzniku jazyka a kmene Čechů zde nachází ve stavbě babylonské věže. Tento obecně rozšířený středověký výklad podává vysvětlení vzniku různých jazyků. Události zde začíná Kosmas datovat od Bořivojova křtu. První kniha je dovedena do smrti knížete Jaromíra v roce 1037.

Předmluva druhé knihy je věnována břevnovskému opatu Klimentovi. Kniha začíná vládou knížete Břetislava I. a je dovedena až k nastolení vlády Břetislava II. v roce 1092.

Třetí kniha *Kosmovy Kroniky* pokračuje líčením událostí až do smrti Vladislava I. v roce 1125. Nalezneme zde i zmínku o smrti císaře Jindřicha IV. a o nástupu knížete Soběslava I. V předmluvě Kosmas uvádí, že je pro něj těžké psát o současných událostech.

Podle některých historiků je třetí kniha ukončena 58. kapitolou a kapitola následující je již prologem ke čtvrté knize, která však po třech kapitolách končí. Kosmas zemřel 21. října 1125 a za jeho posledními slovy v kronice nalezneme nekrologický přípisek, který toto datum uvádí: „*Vězte všichni v Kristu věřící, že skladatel této kroniky Kosmas, ctihodný děkan kostela pražského, zemřel dne 21. října téhož roku, v němž byl, jak známo, kníže Soběslav povýšen na stolec.*“ Datum Kosmovy smrti je uvedeno také v pražském nekrologiu.⁴⁰

³⁷ Přelom 12. a 13. století.

³⁸ Kosmova *Kronika česká*, s. 229.

³⁹ Tamtéž, s. 11.

⁴⁰ NECHUTOVÁ, s. 67-73.

5. Latinské termíny a jejich význam v primárních pramenech

V praktické části práce budeme k legendám přistupovat z hlediska historického aspektu. Latinská terminologie jednotlivých sídel napomáhá bližšímu poznání staveb, způsobů opevnění a především také dokladů postupného osidlování míst. Terminologie těchto raně středověkých pramenů není vždy jednoznačná a závisí na nejrůznějších okolnostech. Vliv na užívání jednotlivých termínů mělo prostředí, doba a v neposlední řadě také osobnost autora, který ji používal, jeho rozhled i vzdělání.

Latinská terminologie opevněných sídel je v legendách od 10. a 11. století i v *Kosmově kronice* velice bohatá. Četnost užívané terminologie souvisí s přibýváním historických zpráv o těchto objektech. V textech se hojně vyskytují termíny *metropolis*, *urbs*, *civitas*, *castrum*, *castellum*, *oppidum*, *villa*, *curtis* a *viculus*.⁴¹ Latinská terminologie nebyla pevně ustálena a u jednotlivých autorů se odlišuje. Výběr termínu mohl souviset s důvody stylistickými. Další příčinou rozrůzněnosti mohl být úpadek či vzestup zmiňované lokality.

Nejvýznamnější objekty, které byly knížecími sídly, církevními středisky, středisky světské správy či nějakým dalším způsobem významné, nesou nejčastěji označení *metropolis* (popř. *civitas metropolis*), *urbs* nebo *civitas*. Jako metropole byla z českých hradů raně středověkými autory označována výhradně Praha. Jako *urbs* a *civitas* jsou v pramenech označeny hrady **Praha** (*Crescente fide christiana*, *Gumpoldova legenda*, *Fuit in provincia Bohemorum*, *Kristiánova legenda*, *Canapariova legenda*, *Kosmas*), **Budeč** (*Crescente fide christiana*, *Gumpoldova legenda*, *Kristiánova legenda*), **Mělník** (*Kristiánova legenda*), **Boleslav** (*Kristiánova legenda*, *Kosmas*), **Kouřim** (*Kristiánova legenda*), **Libice** (*Bruno z Querfurtu*, *Kosmas*), **Plzeň** (*Bruno z Querfurtu*, *Kosmas*), **Bílina** (*Kosmas*), **Brno** (*Kosmas*), **Doudleby** (*Kosmas*), **Drahůš** (*Kosmas*), **Hradec Králové** (*Kosmas*), **Chrudim** (*Kosmas*), **Chýnov** (*Kosmas*), **Libušín** (*Kosmas*), **Litoměřice** (*Kosmas*), **Netolice** (*Kosmas*), **Olomouc** (*Kosmas*), **Vyšehrad** (*Kosmas*), **Znojmo** (*Kosmas*), **Žatec** (*Kosmas*).

⁴¹ V Kosmových rukopisech jsou doloženy různé varianty termínu *viculus*, např. *in vinculo*.

Další kategorií hradů tvoří ty, které jsou v písemných pramenech označeny jako *oppidum*, *castellum* a *castrum*. Velmi často se tato označení používala u objektů, které zastávaly strážní a vojenskou funkci. Tyto termíny byly zaznamenány u raně středověkých českých hradů **Boleslav** (*Kosmas*), **Děvín** (*Kosmas*), **Dřevíč** (*Kosmas*), **Hradec Králové** (*Kristiánova legenda, Kosmas*), **Chlumeč** (*Kosmas*), **Kouba** (*Kosmas*), **Křivoklát** (*Kosmas*), **Levý Hradec** (*Kristiánova legenda, Kosmas*), **Litomyšl** (*Kosmas*), **Lštění** (*Kosmas*), **Malín** (*Kosmas*), **Mělník** (*Kosmas*), **Němčí** (*Kosmas*), **Oldříš** (*Kosmas*), **Opočno** (*Kosmas*), **Podivín** (*Kosmas*), **Tetín** (*Fuit in provincia Bohemorum, Kristiánova legenda, Kosmas*), **Vraclav** (*Kosmas*), **Vranov** (*Kosmas*).

Poslední skupinu tvoří místa, která jsou označována termíny *villa*, *curtis* nebo *viculus*. O těchto lokalitách nalézáme v pramenech mnohem méně zmínek. Jedná se o venkovské zemědělské lokality, vesnice a dvory **Bubny** (*Kosmas*), **Hostivař** (*Kosmas*), **Libice** (*Kosmas*), **Lučice** (*Kosmas*), **Postoloprty** (*Kosmas*), **Rokycany** (*Kosmas*), **Sadská** (*Kosmas*), **Sekyřkostel** (*Kosmas*), **Stadice** (*Kosmas*), **Týnec nad Labem** (*Kosmas*), **Zbečno** (*Kosmas*), **Žerníčeves** (*Kosmas*).

Z výčtu je více než patrné, že značnou rozkolísanost terminologie nalézáme nejen mezi jednotlivými díly, kdy je jedna lokalita označena různými termíny, ale i u jednotlivých autorů, kteří nepoužívají pro stejná místa vždy jedno označení. Proto není vždy snadné podat správný výklad jednotlivých termínů a je potřeba zabývat se každým konkrétním příkladem.

Všechny doslovné opisy hagiografických textů v latině pocházejí z *Fontes rerum Bohemicarum I (FRB I)*,⁴² latinský text *Kosmovy Kroniky české*⁴³ z *Fontes rerum Bohemicarum II (FRB II)*.⁴⁴ Historické a archeologické poznatky jsou dále rozvinuty v následující podkapitole 6.2.

⁴² *Prameny dějin českých: Díl I.: Životy svatých a některých jiných osob nábožných. Fontes rerum Bohemicarum. Tom I, Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium.* Praha: Museum Království českého, 1873.

⁴³ Přeložené pasáže z: HRDINA, Karel, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova Kronika česká.* Praha: Svoboda, 1972.

⁴⁴ FRB II, Kosmas. *Centrum mediévistických studií* [online]. [cit. 2015-02-8]. Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=19>.

5.1.1. *Crescente fide christiana*

Legenda *Crescente fide christiana* uvádí označení lokalit Budeč a Praha termínem *civitas*. Termín pojmenovává místa ve smyslu opevněné lokality či opevněného střediska církevní nebo světské správy. V této legendě se neobjevil žádný případ, kdy by byla lokalita uvedena bez označení. Nevyskytuje se zde ani rozkolísanost termínů. Autor pro jednotlivé lokality neuvádí více označení (pouze *civitas*).

Budeč je v legendě spojována se vzděláváním svatého Václava. Ten se podle legendy na Budči učil u kněze, který jej zasvětil do základů věd a Písma. Budeč můžeme tedy označit za středisko církevní, odkud se šíří vzdělanost.

*Cuis filius maior beatus
Uendzlavus dei instinctu ab ineunte
aetate semper desiderabat discere
litteras, et optans pater eius desiderium
animi ipsius perficere, misit eum in
civitatem nuncupatam Budeciam, ut ibi
disceret psalterium a quodam
presbytero nomine Uenno.*

*Starší syn jeho svatý Václav
vnuknutím božím od prvního mládí vždy
dychtiv byl učiti se vědám, a chtěje otec
vyhověti přání srdce jeho, poslal jej do
města jménem Budče, aby tam se učil
žaltáři u jakéhos kněze jménem Uenno.*

Označení **Prahy** se v legendě objevuje celkem dvakrát. V prvním případě je lokalita spojována se svatým Václavem ihned po jeho vraždě, kdy se jeho krev zázračně objevuje i po jejím smytí a setření. Do Prahy se pak odebírají spolupachatelé vraždy a pronásledují Václavovy přívržence.

*Illico forsitan cursu rapido
venientes in civitatem Pragam omnes
amicos eius peremerunt, et clericos eius
persecuti sunt, ut scriptum est:
percutiam pastorem, et dispergentus
oves.*

*I odebrali se rychle do města
Prahy a všechny přívržence jeho
zavraždili a kněžstvo jeho
pronásledovali, jakož psáno jest:
„uderím pastýře a rozprchnou se ovce.“*

Druhý případ označení **Prahy** termínem *civitas* je v souvislosti se zázraky, které se podle legendy stávaly po smrti svatého Václava.

*Fuit vir claudus in provincia
Francorum, cui in somnis apparuit vir in
vestibus albis exortans eum atque
dicens: surge, et vade in civitatem
Pragam in ecclesiam sancti Viti, ubi
requiescit corpus beati Venzslavi, et ibi
recipies sanitatem.*

*Byl jeden chromý člověk v zemi
francké, jemuž ve snách zjevil se muž
v bílých šatech napomínaje jej a řka:
„vstaň a jdi do města Prahy do chrámu
svatého Víta, kde odpočívá tělo svatého
Václava; i obdržíš tam zdraví opět.*

5.1.2. Gumpoldova legenda

V Gumpoldově legendě nalézáme, i přes její větší rozsah oproti legendě *Crescente fide christiana*, zmínek o lokalitách na Českém území velice málo. Gumpold označuje Prahu i Budeč taktéž termínem *civitas*. I zde můžeme termín vysvětlit jako označení pro opevněné středisko důležité především z hlediska správního a církevního. V celé legendě se však Praha i Budeč objevují pouze jednou.

Obě lokality se vztahují ke stejným událostem, jako v legendě *Crescente fide christiana*. **Budeč** je opět spojována se vzděláváním svatého Václava.

*Qui vero mirae claritatis ac
amandae indolis, dum floridam
iuventutis aetatem primum attigisset,
patre adhuc vivo, ad litterarum disponi
exercitia desiderans, paternumque
crebro flagitamine deflectens animum,
eius transmissu in civitate Budec litteris
addiscendis est positus.*

*Kterýžto syn podivné jasnosti a
roztomilé povahy, jakmile ku kvetoucímu
věku jinošství dospěl, hned za živobytí
otcova, k cvičení literárnímu uveden býti
žádaje a častými prosbami na otce
doléhaje, s dovolením otcovým do města
Budče na literární učení byl přiveden.*

Další lokalitou na českém území je v Gumpoldově legendě **Praha**. Autor ji opět spojuje s výčtem zázraků, dějících se po Václavově smrti. Jelikož byl autor původem

z Itálie, uvádí Prahu jako „město české“ zřejmě z toho důvodu, aby poukázal na polohu města především pro obecnost zahraniční.

*Francorum igitur provincia vir
quidam pedum incessu ab ipsa iam
infantia carens, et viciata natura non
gressibilis sed reptilis per terram se
contrahendo incedens, nocte quadam
per soporem visione intremuit, quoniam
mirae pulchritudinis vir, albis indutus,
lectulo assistens, claudum excitat, ac
salutem monstrat dicens: Quoquo modo
veleas, o pauper, surge, ac **Pragam,**
Boemiae civitatem, quamvis omni data
pro vehiculo, quo feraris, substantia,
proficiscere, eoque perventus,
aecclesiam sancti Viti martyris, qua
sanctum Vencezlavi martiris corpus
requiescit, ingreditor; factaque oratione
ibidem, gressus praeter omne dubium
recipies sanitatem.*

*V zemi Franků muž jeden, který nemoha
hned od dětinství na nohy se postavit, a
pochybením přirozenosti ne chodě než
leza po zemi se svíjel a plazil, jedné noci
viděním ve spaní se poděsil; neboť muž
divné krásy, bílým rouchem oděný,
k lůžku přistoupil, chromého probudil a
uzdravení mu ukazoval, řka: Jak jen
můžeš seber se, ubohý, a odebeř se do
Prahy, města českého, i kdybys peníze
všechny dal za vůz, na němž pojeděš, a
dostana se tam, jdiž do kostela sv. Víta
mučedníka, kdež svaté tělo Václava
mučedníka odpočívá; pomodle se tam,
beze vší pochybnosti zdravé chůze
nabudeš.*

5.1.3. Fuit in provincia Bohemorum

V legendě *Fuit in provincia Bohemorum* jsou popsány lokality Praha a Tetín, které jsou označeny termíny *civitas* a *castellum*.

Praha je zde opět označena jako *civitas*. Termín má v tomto případě význam střediska světské správy, které má významné postavení a které je také dobře opevněné. Naproti tomu **Tetín** je označen termínem *castellum*. Jedná se taktéž o opevněnou lokalitu, která již ale nemá tak velký význam správní, nýbrž spíše vojenský. Autor tedy neoznačoval místo, které by bylo hodně rozlehlé, chtěl jej také odlišit od Prahy (*civitas*).

Výskyt lokalit je v legendě spojen se sporem sv. Ludmily a Drahomíry. Ludmila odchází z Prahy na Tetín, aby spor urovnala. Drahomíra přesto nechává Ludmilu na Tetíně zavraždit svými sluhy.

*Haec dicens s. Ludmilla discessit
a civitate Praga et venit in quoddam
castellum, quod Tetyn nominatur.*

*Tak pravila sv. Ludmila a odešla
z města Prahy na hrad, jenž se Tetín
jmenuje.*

*Qua discedente mater novelli
principis facto consilio cum scelestis,
misit eos, ut eam perderent, qui
assumens secum exercitum magnum
perrexerunt in castellum Tetyn.*

*A ti vzavše velký zástup
ozbrojencův s sebou táhli k hradu
Tetínu.*

5.1.4. Kristiánova legenda

V legendě Kristiánově již nalézáme větší soubor popisovaných lokalit. Termínem *metropolis* (ve spojení *civitas* a *urbs*) označuje Kristián pouze Prahu. Ta vystupuje jako hlavní středisko církevní a světské správy, jako hlavní město na území tehdejších Čech a hlavní sídlo knížete. Tento termín je všem ostatním nadřazen.

Označení *civitas* mají lokality, které jsou významné buď z hlediska církevní správy a šíření vzdělanosti, nebo jsou významnými centry z hlediska správního. Termínem *civitas* je označena Praha, Mělník a Budeč.

Za synonymum termínu *civitas* můžeme považovat lokality označené termínem *urbs*. Jsou to místa, která mají opět význam z hlediska církevního či správního. Jedná se o místa, která byla dobře opevněná a která měla nezpochybnitelný význam v dějinách přemyslovských Čech. Termínem *urbs* je označena Praha (*urbs metropolis*), Boleslav a Kouřim.

Poslední skupinou jsou místa, která neměla tak zásadní postavení a do popředí se staví především jejich vojenský charakter. Lokality jsou označeny termínem *castellum*. V textu se nachází dvě místa s tímto označením, jsou to Levý Hradec a Tetín.

V Kristiánově legendě nacházíme značkou rozkolísanost terminologického označení lokality **Praha**. Autor v textu používá několik způsobů označení. Nacházíme

zde termíny *metropoli Pragensi, urbs metropolis, civitas a urbs*. Rozkolísanost je u Kristiána způsobena jednak ohledem na vývoj lokality, jednak také stylistickými záměry autora a dalším kontextem.

První zmínka o Praze souvisí s jejím založením kněžnou Libuší a sňatkem s bájným Přemyslem Oráčem. Na začátku je Praha označena termínem *civitas*, jelikož ještě neměla tak velký význam.

V příkladech nejsou uvedeny všechny výskyty termínů v legendě. Pokud se některé označení vyskytlo ve stejném významu vícekrát u jedné lokality, je uveden vždy jeden příklad.

*Quo accepto ciuitatem statuunt,
nomenque inponunt Pragam.*

*Obdrževše ji založili město a
pojmenovali je Prahu.*

V dalších zmínkách už nalézáme Prahu s označením *civitas* a *metropolis*.

*Verum quoniam pars quam
maxima perfidorum tyranno fauebat,
ineunt consilium partibus ex utrisque,
quo civitatem, metropolim Pragam
scilicet egredientes, in campo, quid sibi
gerendum foret, perquirerent.*

*Než poněvadž převeliký počet
nevěrných novému vladari přál, usnesly
se obě strany, že vyšedše z hlavního
města Prahy na poli se poradí o dalším
počinání.*

Praha je označována také pouze termínem *civitas*. Rozkolísanost může být vysvětlena dalším kontextem. Kníže Bořivoj nechal vystavět kostel Panny Marie na Pražském hradě. Termínu *civitas* je použito pro označení samotného hradu. Je patrné, že Kristián dával přednost tomuto označení před označením *urbs*.

*Quoniam isdem princeps
Moraue degens omnipotenti deo votum
vouerat, videlicet, quo si eum dominus
ad propria cum honore reduceret,
basilicam in honorem beate dei
genitricis et perpetue virginis Marie
edificaret, reuersus sine mora votum
suum implere studuit in ipsa ciuitate
Pragensi.*

*Jelikož ale týž kníže za pobytu
svého na Moravě všemohoucímu bohu
zaslíbil, uvede-li jej pán se ctí domů
nazpět, že vystaví chrám k počtě
blahoslavené boží rodičky a neporušené
panny Marie, navrátiv se bez meškání
slibu svému dostáti hleděl v samém
městě Pražském.*

Stejný termín *civitas*, nýbrž s jiným významem, označuje také město **Mělník** (Pšov). Název můžeme vysvětlit jako středisko vyššího významu, které je dobře opevněné a je potřeba vyzdvihnout jeho důležitost. Z Mělníku (Pšova) totiž měla podle legendy pocházet Bořivojova manželka, svatá Ludmila.

*Habit eciam uxorem nomine
Ludmilam, filiam Slaviborus comitis ex
prouincia Sclavorum, que Psov
antiquitus nuncupabatur, nunc a
modernis ex ciuitate nouiter constructa
Myelnik vocitatur.*

*Manželku měl jménem Ludmilu,
dceru Slavibora, lecha z kraje
slovanského, který od starodávna Pšov
se jmenoval, nyní od novějších podle
města nedávno vystavěného Mělník se
nazývá.*

Budeč je označena v legendě termínem *civitas*. Název je zde především z důvodu vyzdvižení církevní důležitosti místa, souvislosti s šířením vzdělanosti a také opevněného charakteru lokality.

*... filium vero suum etatis
preeuntis Wenceslaum estuantis animi in
lege diuina literis imbuendum tradiderat
in ciuitatem, que Budec vocabatur, ubi
ab antecedente fratre suo Spitigneo in
honore principis apostolorum b. Petri
consecrata inerat et inest ecclesia.*

*Syna pak svého staršího Václava,
hochu jarého ducha, na učení zákonu
božímu a umění literárnímu dal do
města nazvaného Budeč, kde od
předchůdce svého, bratra Spytihněva,
k počtě knížete apoštolského sv. Petra
chrám založen byl a jest.*

Vedle termínu *civitas* se v podobném významu objevuje i termín *urbs*. Jedná se o označení opevněných lokalit **Boleslav** a **Kouřim**. Žádná z těchto lokalit nepřekonalá rozlohou Prahu (*urbs metropolis*), byly však významné svým postavením. Boleslav byla sídlem knížete Boleslava, bratra svatého Václava, který zde byl zavražděn. Hradiště Kouřim se proslavilo bojem proti Václavovi, který však knížete kmene Zličanů, Radslava, porazil. Hradiště poté definitivně zaniklo.

*Ergo ut cepta insequamur
Boleslaus, domum propriam seu curiam
habens in urbe cognomine uocitatum
suo, vndique iam iaculis dyaboli
sauciatus enpiditateque regnandi
accensus, dum solempnitas beatorum
Cosme et Damiani martirum, que biduo
b. Michaelis archangeli colitur, instaret
inibi, quo in honore eorundem
sanctorum consecrata habetur ecclesia,
capiende occasionis causam ratus,
prefatum fratrem suum felicem dolose
ceu ad conuiuium accersit, sed, ut
reuera patuit, potius ad immolandum.*

*Nam urbs quedam, Kurim
vocata, populosa dum erat, extollitur,
atque principe, qui inerat, huic saneto
resistere moliebatur.*

*Abychom tedy v započatém
vypravování pokračovali, Boleslav
obývá ve vlastním domě neb dvoře ve
městě, po něm jmenovaném, odvsad již
poraněn střelami d'ábelskými a touhou
po vládě rozpálen, když se blížil svátek
svatých mučedníků Kosmy a Damiána
(který se světi dva dni před svatým
Michalem archandělem), poněvadž tam
poctě těchto svatých zasvěcený se
nachází chrám, z těchto okolností vzal si
příležitost: i pozval blahoslaveného
bratra svého lstivě k hostině nebo, jak
skutek ukázal, spíše k zavraždění.*

*Neboť město jedno, jménem
Kouřim, jsouc ještě lidnaté, se pozdvihlo
a s knížetem svým proti svatému tomuto
vzpouře strojilo.*

Termínem *castellum* je označen **Levý Hradec**. Vyzdvižena je vojenská funkce lokality a její opevnění. Místo tak bylo odlišeno od významnějších lokalit s označením *urbs* nebo *civitas*. Zdůrazněna je zde zároveň i funkce církevní. Kníže Bořivoj sem podle legendy poslal kněze Kaicha a založil zde první křesťanský kostel v Čechách, zasvěcený sv. Klimentu.

*Qui reversi in sua in castello, cui
inerat vocabulum Hradicz, supradietum
sacerdotem statuunt, fundates ecclesiam
in honorem b. Clementis pape et
martyris, multa detrimenta sathane
ingerentes, populum multum Christo
domino acquirentes.*

*Navrátivše se domů usadil
svrchu jmenovaného kněze v místě
opevněném, jemuž jméno bylo Hradec,
a založil tam chrám k počtě sv.
Klementa papeže a mučedníka, činíce
mnohé škody satanovi a získávajíce
mnoho lidu Kristu pánu.*

Významnou lokalitou vojenského charakteru je v legendě také Tetín. Označen je termínem *castellum*. Z textu můžeme vyčíst také omezenou přístupnost hradu, neboť se zde ukryla sv. Ludmila před svými pronásledovateli a místo je s jejím jménem pevně spjato. Lokalita je tak odlišena od dalšího místa, které je popsáno, hlavního města Prahy.

*Quod cernens Christi famula,
memorans illud apostolieum: nolite
resistere malo, sed date locum ire, et
illud ewangelieum“ si persecuti vos
fuerint in ciuitate ista, fugite in aliam, a
ciuitate metropolitana se cum suis
auferens castellum quoddam haud
longe, cui vocabulum inest Tetin.*

*To vidouc služebnice Kristova a
pamatujíc na slova apoštola:
„neodporujte zlému, nýbrž vyhybejte se
hněvu“ a na slova evangelia: „budou-li
vás pronásledovati, v městě jednom,
utecte do druhého“ z hlavního města se
svou družinou na jistý hrad jménem
Tetín se odebrala.*

5.1.5. Canapariova legenda - Est locus

Canapariův *Život svatého Vojtěcha* je text poměrně rozsáhlý. I přesto se zde setkáváme pouze s jedinou lokalitou na českém území, s Prahou. Ta je v legendě označena dvakrát termínem *civitas* a dvakrát termínem *urbs*. Praha byla autorem považována za sídlo českých knížat, za rozsáhlou a opevněnou lokalitu, která je v centru dění českého knížectví, funguje jako centrum správy světské a církevní. Termínu *urbs* se používalo pro označení významných historických měst (např. Řím, Mohuč, Verona u

Kosmy). Doklad použití tohoto termínu v *Canapariově legendě* prozrazuje vysoké postavení Prahy i v očích cizinců.

Praha s označením *civitas* je v *Canapariově legendě* spojována s cestami sv. Vojtěcha. V prvním případě se jedná o návrat světce od jeho učitele a magdeburského arcibiskupa Adalberta, od nějž převzal i jméno.

*Alumnus autem ille patriam
carosque propinquos revisens, sub
sacrae **civitatis Prae** episcopo arma
christiane militiae militaturus
assumpsit.*

*Chovanec ale náš vrátiv se do
vlasti a k drahým rodičům za biskupa
posvátného **města Prahy** zbraně
křesťanského vojenství na se vzal.*

Druhá zmínka se vztahuje k volbě Vojtěcha pražským biskupem. Zde je užito označení *urbs*. Tato rozkolísanost pojmenování může být způsobena souvislostí s významnou událostí (volba Vojtěcha biskupem).

*Post mortem vero episcopi non
longe ab **urbe Prae** factus est
conventus desolatae plebis una cum
principe illius terrae; et fit diligens
inquisitio, quem pro illo ponerent.*

*Po smrti pak biskupově nedaleko
města Prahy sešel se opuštěný lid
zároveň s knížetem oné země, i
rozvažovali bedlivě, koho by na místo
onoho posadili.*

I v dalších případech užití termínu *civitas* a *urbs* můžeme vysledovat souvislost mezi významem události s městem spojované. Při užití označení *civitas* autor nespojuje Prahu se svatým Vojtěchem, nýbrž vypráví o Praze jako o svatém městě, v němž kraloval svatý Václav.

*Ventum est ad sanctam civitatem
Pragam, ubi dux praecluius Wenczlaus
quondam regnum tenuit ac in dei
servitio vivere suum egregie perduxit.*

*I přišli k svatému městu Praze,
kde slavný vévoda Václav druhdy
kraloval a žiti ve službě boží za svou
nejhlavnější povinnost měl.*

Termínu *urbs* je užito opět v souvislosti se svatým Vojtěchem. V této části již Vojtěch dosedá na biskupský stolec.

*Ibi tum novus ille pontifex vincla
pedum solvens, nudo pede intrat urbem,
hinc humili et contrito corde orationis
iura persolvens, magno gaudio civium
episcopalem cathedram obsedit.*

*Tu nový onen biskup rozvázav
obuv bosou nohou do města vešel;
potom s pokorným a skroušeným srdcem
patřičnou modlitbu vykonav za veliké
radosti občanů na křeslo biskupské
dosedl.*

5.1.6. Bruno z Querfurtu - Nascitur purpureus flos

I přes značný rozsah této vojtěšské legendy v ní nacházíme jen velice málo zmínek o lokalitách na území tehdejších Čech. Tento jev můžeme vysvětlit jednak autorovou neznalostí místních poměrů, jednak také tím, že svatý Vojtěch strávil velkou část života mimo naše území. V textu nalezneme mnoho označení míst cizích. Z významných míst na našem území jsou zmiňovány Plzeň a Libice. Pojmenování Plzně se v textu legendy přímo nevyskytuje. O Plzeň (dnešní Starý Plzenec) se jednalo dle pozdějších doplnění. Je zajímavé, že autor naprosto vynechal jakékoli konkrétní označení hlavního města Prahy.

Plzeň je v legendě zmiňována pouze okrajově. Svatý Vojtěch dle legendy místem procházel při svém návratu do Čech a nebyl spokojen s chováním místních obyvatel, neboť ti nedodržovali svěcení neděle a v tento den konali trh. Událost se datuje do roku 992. Místo je označeno termínem *civitas*. Podle významu termínu můžeme usoudit, že se jednalo o místo významnějšího postavení. Tento fakt dotvrzuje i dodnes zachovaná rotunda sv. Petra a Pavla ve **Starém Plzenci** spolu se zbytky hradiště Stará Plzeň (též Hůrka). Původ rotundy je kladen do 2. poloviny 10. století. Z dalších církevních staveb na hradišti se dochovaly základy kostelů sv. Vavřince a sv. Kříže, v blízkosti pak kostel

Narození Panny Marie. Místo tak můžeme zařadit mezi lokality významné pro církevní i světskou správu, která bylo taktéž dobře opevněna.

*Dominica die veniens venit
domum ad unam civitatem, ubi ipsa die
mercatus erat magnus.*

*Vraceje se domů, přišel právě
v neděli do jednoho města, ve kterém
téhož dne byl velký trh.*

Dalším místem zmiňovaným v textu je **Libice**. Ta byla sídlem Slavníkovského rodu, ze kterého svatý Vojtěch pocházel. Autor zde vylíčil vyvraždění Slavníkovců na Libici v roce 995. Po této události byly Čechy sjednoceny pod vládu Přemyslovců. Lokalita je zmíněna ve čtyřech případech, pokaždé je označena termínem *civitas*. Tento název pro významnější správní opevněná sídla nese právě z důvodu osídlení místa Slavníkovským rodem, který měl významné postavení a o moc soupeřil s Přemyslovci. Lokalita zde není pojmenována přímo, ale z kontextu je jasné, o které místo se jedná.

*Stat proximo periculo civitas
secura. Ecce hostes ex improviso
veniunt; armatus exercitus aperte
bellum dicunt, et diffusa multitudine
civitatem circumcingunt.*

*Než velmi blízko bylo
nebezpečství města, které bezpečným
se mnělo. Neboť ejhle! Nepřátelé
z nenadání vyrazili a rozprášivše zástup
město obklíčili.*

5.1.7. Kosmova Kronika česká

Kosmova Kronika česká v práci zastřešuje všechny předešlé analyzované legendy. V textu nalzáme velice bohatou terminologii sídlišť daného období, jelikož autor dobře znal topografii území přemyslovských Čech a používal velice vytříbenou latinu. Terminologii sídlišť *Kosmovy kroniky* byla věnována pozornost již v 19. století, ovšem tyto studie nebyly zcela přesné a upozorňovaly pouze na problematiku některých termínů.⁴⁵ Přesněji terminologii specifikoval Zdeněk Fiala.⁴⁶

⁴⁵ BLÁHOVÁ, Marie. Terminologie sídlišť ve vyprávěcích pramenech první čtvrtiny 12. století. *Československý časopis historický*. 1978, roč. 26, 1-6, s. 249-250.

⁴⁶ Tamtéž, s. 250.

Stěžejním termínem bylo označení *urbs*, které označuje sídla s kamennými stavbami a kamenným opevněním. Kosmas jej využíval především pro Prahu, ale i pro jiné české hrady. Tomuto termínu dával autor přednost při označení opevněných lokalit vysokého významu. Termínem *urbs* je dále označena Bílina, Boleslav, Brno, Doudleby, Drahůš, Hradec Králové, Chrudim, Chýnov, Libice, Libušín, Netolice, Olomouc, Vlastislav, Vyšehrad, Znojmo a Žatec. Termín je spojován i s lokalitami, které neodpovídají předešlé definici. U těchto míst nalézáme značnou rozkolísanost terminologie. Vedle termínu *urbs* se objevuje označení *civitas* (pro méně významné, ale vždy opevněné lokality), *castrum*, *oppidum*.

Termín *civitas* v kronice označuje méně významné opevněné lokality bez dalších kamenných staveb uvnitř, které teprve podle tehdejších představ znamenaly město.

Termín *metropolis* užívá Kosmas pro Prahu ve významu střediska světské správy, hlavního sídla panovníka a střediska správy církevní.

Další termíny označují lokality nižšího významu. Objevuje se pojmenování *castellum*, které Kosmas používá pro označení hradu se zdůrazněním vojenského významu. O těchto místech máme většinou pouze omezené informace. Podobný význam nabývají i označení *castrum* a *oppidum*, za kterými nalézáme taktéž opevněné lokality nižšího významu s výraznou funkcí vojenskou. Pro tyto lokality bývá také příznačná jejich nepřístupná poloha a nevelká rozloha.

Nejmenší skupinou termínů jsou lokality s názvy *villa*, *curtis* a *viculus*. Českým ekvivalentem pro uvedené latinské termíny může být překlad vesnice. Příznačný je venkovský hospodářský charakter lokalit.

Raně středověký hrad **Bílina** je u Kosmy dvakrát označen termínem *urbs*. Označení odpovídá definici místa s kamennými stavbami a kamenným opevněním, které prokázal archeologický průzkum. Počátky hradiště sahají do poslední třetiny 10. století. Plnilo funkci významného správního hradu na hranici se Saskem. V *Kosmově kronice* je Bílina zmiňovaná v souvislosti s obranou hranic prvním známým hradním kastelánem Prkošem v době vlády knížete Břetislava. Druhá zmínka uvádí správce hradu, Mstiše, v období vlády Vratislava II.

*Item relatum est duci Bracizlao
de Pricoz comite, qui praefuit **Beline in
urbe**, quod corruptus Saxonum pecunia
non stetisset ex adverso munitionis in
custodia; sed ubi sunt nemora hostibus
pervia, ibi posuisset praesid*

*Také se doneslo knížeti
Břetislavu, že Prkoš, správce **hradu
Bílíny**, podplacen byv saskými penězi,
nepostavil na stráž před opevněním,
nýbrž položil hlídky až tam, kde jsou
lesíky nepřátelům schůdné.*

Hradiště **Boleslav** nemá v kronice jednotné označení. Terminologie kolísá mezi *oppidum*, *civitas* a *urbs*. Hradiště Boleslav, založené nejspíše na počátku 10. století, nenabylo ještě tak vysokého významu jako sídlo nevládnoucího člena přemyslovského rodu. Významným církevním centrem se hradiště stalo až v 11. století. Kosmas však terminologii nevztahoval k postupnému vývoji hradiště. Jako *urbs* označuje Kosmas Starou Boleslav k 28. září, kdy zde byl zavražděn sv. Václav u kostela sv. Kosmy a Damiána, který stál na samostatně opevněné centrální akropoli

Termínem *civitas* označuje autor hradiště v době jeho založení. Jako zakladatele uvádí Boleslava Ukrutného, hradiště však bylo nejspíše založeno již Svytlahněvem I. v rámci rozvoje sítě správních center přemyslovských Čech. Můžeme tak předpokládat archeologicky doložené opevnění římského typu s několika doloženými dvorci a obytnými i hospodářskými stavbami. Ve významu *oppidum* je lokalita zmíněna v souvislosti s přenesením těla sv. Václava. Dobře je zde patrný rozdíl termínu *oppidum* a *urbs*, neboť jsou vedle sebe postaveny lokality Boleslav a Praha. V dalších případech je terminologie již sjednocena a je užito termínu *urbs* vzhledem k rozvoji a církevnímu významu lokality.

*Quibus dux velut divinis iussis
obtemperans, sub honore sancti
Wencezlai martiris in **urbe Boleslau**
iuxta flumen Labe, ubi idem sanctus
olim feliciter consummavit martirium,
venustissimum fabricavit coenobium, in
quo, sicut et hodie cernitur, deo servit
caterva fratrum numerosa, et habetur
praepositura et basilica valde religiosa.*

*Kníže, uposlechnuv ho tak, jako
by to byl rozkaz božský, dal vystavěti ke
cti svatého Václava mučedníka ve **hradě
Boleslavi** při řece Labi, kde tento světec
kdysi šťastně podstoupil mučednickou
smrt, velmi pěkný klášter, v němž, jak i
podnes viděti, Bohu slouží četné
shromáždění bratří a kde je zřízeno
proboštví a basilika velmi úctyhodná.*

*Et statim ad ducis voluntantem
aedificant **civitatem** spisso et alto muro,
opere Romano, sicut hodie cernitur,
quae ex nomine sui conditoris **Bolezlav**
dictur.*

*Ihned podle vůle knížete vystavěli
hrad se silnou a vysokou zdí podle
římského způsobu, jak jest jej ještě dnes
viděti, jenž ze jména svého zakladatele
se nazývá **Boleslav**.*

*Anno dom. inc. 932, IV Nonas
Mastii translatum est corpus s.
Wencezlai martiris de **Bolezlav oppido**
in urbem Pragam invidi fratris odio.*

*Dne 4. měsíce března bylo
přeneseno tělo svatého Václava
mučedníka z **hradu Boleslavě** do hradu
Prahy, a to ze zášti závistného bratra.*

První zmínky o **Brně** pocházejí z *Kosmovy kroniky*. V roce 1091 vpadl český král Vratislav II. na Moravu a obléhal Brno. Lokalita je v obou zachycených případech označena termínem *urbs*, což odpovídá definici lokality opevněné kamennými hradbami s kamennými budovami uvnitř opevnění. Hradiště bylo prokazatelně opevněno již od 1. poloviny 10. století, v 1. polovině 11. století bylo opevnění rozšířeno. Na přelomu 10. a 11. století zde byla vystavěna rotunda, která byla odkryta archeologickým výzkumem. To dokládá i význam církevní.

*Ventum erat ad **urbem**, cui
nomen **Brnen**, ubi rex circumstantibus
terrae magnatibus disponens
obsidionem per girum, ...*

*Přitáhli ke **hradu Brnu**, kde král,
stojel tam uprostřed mocných země,
nařídil obležení dokola.*

Jihočeské hradiště **Doudleby** je v kronice uvedeno jako pohraniční hrad rodu Slavníkovců termínem *urbs (terminalis)* k roku 981. Přiřazení ke Slavníkovskému rodu je zřejmě mylné a hradiště bylo založeno Přemyslovci asi ve druhé polovině 10. století. Jednalo se o přemyslovské raně středověké správní centrum s hradem a přírodní i umělou fortifikací.

*Similiter plagam ad australem
contra Teutonicos orientales has urbes
habuit terminales: Chinov, Dudlebi,
Netolici usque ad mediam silvam.*

*Rovněž na jižní straně proti
Rakousům tyto pomezní hrady: Chýnov,
Doudleby a Netolice až doprostřed
hvozdu.*

Hrad **Drahůš** je označován termínem *urbs*. Podle *Kosmovy kroniky* nechal kníže Neklan po porážce Lučanů a smrti Vlastislava postavit na luckém území hrad v rovinatém terénu, aby byl špatně hajitelný a aby na něm byl vychován Vlastislavův syn. Skutečným účelem stavby hradu byly spíše důvody ekonomické, které hradiště záměrně přiblížily tehdejším obchodním trasám. Hrad je v kronice situován k vesnici Postoloprty v okrese Louny. Hradiště bylo opevněno asi ve druhé polovině 10. století mohutnou hradbou.

*Et novam urbem in plano loco
construens nomine Dragus super ripam
fluuii Ogre iuxta pagum Postolopirth,
ubi nunc cernitur sanctae Mariae
coenobium, tradidit civitatem et puerum
paedagogo, cui antea pater suus eum
commiserat, nomine Duringo...*

*Vystavěv na rovině nový hrad
Drahůš na břehu řeky Ohře u vsi
Postolopr, kde je nyní viděti klášter
Panny Marie, odevzdal jej i hocha
vychovateli, jemuž ho již vlastní otec
svěřil, jménem Durynkovi.*

Přemyslovské správní centrum **Hradec Králové** nemá jednotnou terminologii. Vyskytuje se pod označením *urbs*, *civitas* a *castrum*. Raně středověká fortifikace byla vytvořena na sklonku 9., či v první polovině 10. století. Fortifikace byla kamenná, proto je na místě použití termínu *urbs* i *civitas*. Předpokládat můžeme i kamenné stavby nejen na opevněné akropoli.

Jako *urbs* je hradiště označeno v období vlády Břetislava II. Tam se podle Kosmy Břetislav uchýlil před svým otcem Vratislavem II. Podruhé je hradiště označeno termínem *castrum* v období zmatků a bojů mezi Bořivojem II., Vladislavem I. a Svatoplukem. Zde je vyzdvížen vojenský charakter hradiště. Následně už ale autor označuje lokalitu termínem *urbs* ještě v době zmiňovaných bojů ve chvíli, kdy se na cestu z Hradce Králové vydal kníže Vladislav. V poslední zmínce je hradiště označeno jako *civitas* ve významu nejen samostatného hradiště, ale celého správního centra.

Hradecký správní obvod patřil od počátku 11. století mezi nejrozsáhlejší v přemyslovských Čechách.

*Edam nocte Otto, frater
Zuatopluc, et Wacek comes, veneintes de
castro Gradec cum tribus scaris
militum, castra metati sunt circa
Rokitnicam rivulum.*

*Téze noci Ota, bratr
Svatoplukův, a předák Vacek, přišedše
z hradu Hradce s třemi šiky bojovníků,
položili se táborem u potoka Rokytnice.*

Termín *castrum* zde neoznačuje hradiště, nýbrž vojenské ležení.

*Disposuerat enim antea dux
Wladizlaus, quod in praedicta urbe
Gradec ipse natale domini celebraret.*

*Kníže Vladislav se totiž již
předtím rozhodl slaviti slavnost
Narození Páně v řečeném hradu
Hradci.*

*His exemplis et precibus dux
Wladizlaus compulsus, immo innata sibi
supee fratre commotus pietate, mense
Martio iterum pristinam revocat eum ad
gratiam, et dat ei civitatem Gradec et
totam circa adiacentem cum quatuor
castellis provinciam.*

*Kníže Vladislav, byl těmito
příklady a prosbami přiměn, spíše ještě
vrozenou sobě láskou k bratru pohnut,
obnovil - bylo to v měsíci březnu -
bývalou přízeň k němu a dal mu hrad
Hradec a celý okolní kraj se čtyřmi
hrádky.*

Termín *castellum* použitý pro označení menších vojenských lokalit v okolí ukazuje na jejich provinčnost nebo nižší funkci a zároveň na centrální správní postavení Hradce Králové.

Chrudim se v kronice objevuje pouze v jednom případě, a to s označením *urbs* k roku 1055. Jednalo se o významné přemyslovské správní centrum, které bylo opevněno asi v 9. století. Na hradišti v 11. století stál prokazatelně i kostel, lokalitu můžeme považovat za významnou i z hlediska církevního.

*Praemisit autem dux Spitignev
illius terrae ad primates litteras, in
quibus nominatim vocat trecentos viros,
quos ipse novit meliores et nobiliores ex
omnibus civitatibus, et ut sibi ad urbem
Hrudim occurrant, per salutem capitatis
sui mandat.*

*I poslal kníže Spytihněv napřed
k předním mužům oné země list, v němž
vyzýval jmenovitě ze všech sídel tři sta
mužů, které znal jako nejlepší a
nejvznešenější, a pod ztrátou hrdla jim
nařizoval, aby mu přijeli naproti do
hradu Chrudimě.*

Hrad Chýnov Kosmas označuje jako *urbs (terminalis)* k roku 981 jako pohraniční hrad rodu Slavníkovců. Jedná se však zřejmě o chýnovskou správní provincii přemyslovského státu.

*Similiter plagam ad australem
contra Teutonicos orientales has urbes
habuit terminales: Chinov, Dudlebi,
Netolici usque ad mediam silvam.*

*Rovněž na jižní straně proti
Rakousům tyto pomezní hrady: Chýnov,
Doudleby a Netolice až doprostřed
hvozdu.*

Zajímavá je v kronice otázka slavníkovské Libice. Její terminologie kolísá od *metropolis*, *urbs* až k termínu *villa*. Mohlo by se přímo nabízet vysvětlení vztažené k události roku 995, k vyvraždění Slavníkovců na Libici. Po této události by se dalo předpokládat, že význam lokality poklesl. Tvrzení však nepodporují archeologické nálezy, které prokázaly funkci lokality jako centra přemyslovské státní správy až do 12. století. Z vyprávění v kronice lze však usoudit, že se v případě označení termínem *villa* nejedná o popis vlastního hradu, ale o vesnici, která ležela v podhradí.

*Huius tam insignis ducis
metropolis fuit Lubic, sita loco ubi
amnis Cydlina nomen perdit suum,
intrans liberioris aquae in fluvium Labe.*

*Sídlem tohoto znamenitého
knížete byla Libice, ležící v místě, kde
řeka Cidlina tratí své jméno, ústíc do
volnějšího toku Labe.*

*Interfecti sunt autem in urbe
Lubic quinque fratres sancti Adalberti
a. dom. Inc 995, quorum nomina sunt
haec: Sobebor, Spitimir, Pobrazlav,
Porey, Caslav.*

*Interea Bosey in villa Lubic, heu
ignarus fatorum, dum se locat cum filio
et uxore ad prandium, astitit puer, qui
diceret: Ecce, domine, multi sine ordine
accurrunt per campum festinando.*

Hradiště Libušín nese označení termínem *urbs*. Počátky hradiště však nelze spojovat s bájnou kněžnou Libuší, jak je naznačeno v kronice. Hradiště jako takové vzniklo až na konci 9. století zřejmě jako součást systému správních hradů, ohraničujících původní středočeské panství nejstarších Přemyslovců. Součástí zástavby byl i kostel, lze tedy usuzovat, že lokalita měla význam i z hlediska církevní správy.

*Tertia natu minor set prudentia
maior vocitata est Lubussa, quae ctiam
urbem tunc potentissimam iuxta silvam,
quae tendit ad pagum Stebecnam
construxit, et ex suo nomine eam
Lubossin vocitavit.*

Litoměřice označuje Kosmas termínem *civitas*. Hradiště je zmiňováno k roku 1101. Vznik hradiště je kladen do poloviny 10. století a v průběhu století 11. a 12. patřila správa Litoměřicka k nejdůležitějším úřadům v zemi. Terminologie tak odpovídá centru světské, ale i církevní moci.

*I bylo zabito na hradě Libici
roku od narození Páně 995 patero bratří
svatého Vojtěcha; jména jejich jsou:
Soběbor, Spytimír, Pobrasalv, Pořej a
Časlav.*

*Zatímco usedal Božej ve vsí
Libici, neznalý, žel, svého osudu, se
synem a manželkou právě k obědu,
přistoupil k němu chlapec řka: „Hle,
pane, běží sem mnoho lidí v nepořádku
úprkem přes pole.“*

*Třetí, věkem nejmladší, ale
moudrostí nejstarší, nazývala se Libuše;
ta vystavěla též hrad tehdy nejmocnější
u lesa, jenž táhne se ke vsi Zbečnu, a
podle svého jména jej nazvala Libušín.*

*Anno dominicae incarnationis
1101 Oudalricus et Lutoldus, filii
Conradi, expulsis praesidiis de Moravia,
quae ibi Borivoy abiens reliquerat ob
custodiam, rehabuerunt civitates suas;
similiter Bosey et Mutina redunt de
Polonia, quibus duce Borivoy non ex
corde, sed pro necessitate temporis
concedente gratiam suam, recipiunt
civitates suas, quas antea habuerant,
Bosey Satec et Mutina **Lutomerice**.*

*Roku od narození páně 1101.
Oldřich a Litolt, synové Konrádovi,
vyhnavše z Moravy posádky, jež tam
Bořivoj při svém odchodu zanechal na
stráži, ujali se opět svých hradů; rovněž
se vrátili Božej a Mutina z Polska a
kniže Bořivoj přijal je na milost ne
z lásky, ale že doba toho nezbytně
vyžadovala. I dostali zpět své **hrady**, jež
dříve měli: Božej Žatec a Mutina
Litoměřice.*

Raně středověké hradiště **Netolice** označuje Kosmas termínem *urbs (terminalis)*. Původ lokality je podle archeologů kladen do 10. století, od 11. století plnil hrad významnou funkci správní. Doložen je zde kostel sv. Jana Křtitele, jedná se tedy i o místo významné z hlediska církevního. Podle Kosmových údajů se jednalo o pohraniční hrad náležející k panství Slavníkovců. Pravděpodobnější je však zakladatelská činnost Přemyslovců.

*Similiter plagam ad australem
contra Teutonicos orientales has **urbes**
habuit **terminales**: Chinov, Dudlebi,
Netolici usque ad mediam silvam.*

*Rovněž na jižní straně proti
Rakousům tyto **pomezní hrady**: Chýnov,
Doudleby a **Netolice** až doprostřed
hvozdu.*

Olomouc byla pravděpodobně osídlena již za dynastie Mojžírovců v období Velkomoravské říše. Kosmas tuto lokalitu označoval termínem *urbs*. Za Boleslava I. byla Olomouc významným strategickým místem, neboť ležela na důležité obchodní trase. Na počátku 11. století došlo k úpadku lokality, ale během několika desetiletí je doložena obnova obchodních aktivit. Olomouc byla nejdůležitějším správním moravským centrem, po připojení Moravy k Čechám v roce 1019 zde sídlila moravská větev přemyslovské dynastie. Lokalita nesla význam i z hlediska církevní správy, neboť v roce 1063 zde bylo založeno moravské biskupství při olomouckém kostele sv. Petra.

Doložen je zde také klášter sv. Štěpána, jehož zakládací listina je datována k roku 1077. Tento klášter je od 12. století nazýván Hradisko u Olomouce.

*Quod audiens frater eius
Wratislaus valde eum timuit, et secessit
in partes Pannoniae, relicta coniuge
Omlomuc in urbe.*

*Uslyšev to jeho bratr Vratislav,
velmi se bál a utekl do končin
panonských, zanechav svou manželku na
hradě Olomouci.*

Praha má v kronice velice bohatou terminologii. Vyskytuje se označení *metropolis* ve významu významného správního střediska církevní i světské správy, sídla českého knížete a nesporně také jako metropole celé země. Dalším označením je *civitas*. To se objevuje ve významu opevněné lokality a významného správního obvodu vedle termínu *urbs*. Označení *civitas* je doloženo pouze v jednom případě v souvislosti s návratem sv. Vojtěcha do Prahy. Mnohem četnější doklady jsou v kronice k termínu *urbs*. Tomuto termínu dával Kosmas přednost před ostatními uvedenými. Označení lze vysvětlit jako termín pro významné opevněné středisko světské i církevní správy s kamennými budovami uvnitř hradiště.

*In quo conventu idem caesar
omnibus sui regni optimatibus, ducibus,
marchionibus, satrapis et episcopis
assentientibus, et collaudantibus, ducem
Boemorum Wratislaum tam Boemiae
quam Poloniae praefecit, et inponens
capiti eius manu sua regalem circulum,
iussit archiepiscopum Treveriensem
nomine Engilbertum, ut eum in sede sua
metropoli Praga in regem ungat et
diadema capiti eius inponat.*

*V tomto shromáždění týž císař se
souhlasem a schválením všech
nejlepších mužů své říše, vévodů,
markrabí, dvořanů a biskupů, učinil
knížete českého Vratislava vládcem jak
Čech, tak i Polska, vložil mu vlastní
rukou na hlavu královskou čelenku a
přikázal arcibiskupu trevírskému
Egilbertovi, aby ho v jeho hlavním sídle
Praze pomazal za krále a vsadil mu
korunu na hlavu.*

Anno dom. Inc, 932, IV Nonas
Martii translatum est corpus s.
Wencezlai martiris de Boleslav oppido
in **urbem Pragam** invidi fratris odio.

Dne 4. měsíce března bylo
přeneseno tělo svatého Václava
mučedníka z hradu Boleslavě do **hradu**
Prahy, a to ze zášti závistného bratra.

Označení Prahy termínem *urbs* jasně ukazuje kontrast se Starou Boleslaví (*oppidum*). Praha je považována za metropoli české země. Oproti tomu nese Boleslav označení pro menší hrady s nižším postavením a výraznými obrannými prvky.

Consecratus autem III. Kal. Julii
cum suis sequacibus equitat in dulcem
patriam, et ut pervenit ad **civitatem**
Pragam nudo pede et humili corde,
clero et omni plebe prae laetitia
modulante episcopalem obsedit
kathedram.

Byl vysvěcen dne 11. měsíce
června, jel se svými průvodčími do
drahé vlasti, a když přišel k **hradu Praze**
bosýma nohama a s pokorným srdcem,
za radostného zpěvu duchovenstva i lidu
vsedl na biskupský stolec.

Vlastislav je hradiště, které Kosmas označil termínem *urbs*. V kronikářově pojetí byla lokalita založena v bájném období českých dějin luckým knížetem Vlastislavem. Jeho zánik pak spojuje s tzv. luckou válkou. Je prokázáno kamenné opevnění ostrožny a vnitřní zástavba. Počátky hradiště leží snad až v 9. století, založeno bylo nejspíše ze strategických důvodů, neboť se v jeho blízkosti nacházejí důležité horské přechody. Napomáhalo tedy ve správní struktuře českého státu.

Hic condidit **urbem**, quam
apellavit nomine suo **Wlastizlav**, inter
duos montes Meduez et Pripek, scilicet
in confinio duarum provinciarum Belina
at Lutomerici, et posuit in ea viros
iniquos, ob insidias utriusque populi,
quia hii adiuabant partes Boemorum.

On vystavěl **hrad**, jež podle
svého jména nazval **Vlastislav**, mezi
dvěma vrchy, Medvězí a Přípkem, na
pomezí dvou krajů, bilinského a
litoměřického, a vsadil do něho zlé lidi,
aby činili úklady lidu obou těch krajů
proto, že stáli na straně Čechů.

Přemyslovský hrad **Vyšehrad**, nejvýznamnější místo přemyslovského státu v 11. a 12. století, je v kronice označován termíny *oppidum*, *civitas* a *urbs*. Je evidentní, že Kosmas dával přednost termínu *urbs* před *civitas*.

Jako *oppidum* je Vyšehrad označen v období nepokojů mezi Bořivojem II. a Vladislavem I. v roce 1110. Vyzdvižen je vojenský charakter, je tedy možné, že v textu je označeno spíše vyšehradské opevnění, neboť Kosmas termínem *oppidum* označuje lokality nižšího významu a rozlohy s vojenskou funkcí.

*Mane autem facto **Wissegrad**
oppido applicuerunt, et omnes vias
circumquaque custodibus oppilaverunt,
ita ut nec egredi posset nec ingredi
quisquam in auxilium Borivoy.*

*Ráno pak stanuli před **hradem**
Vyšehradem a obsadili všechny cesty
dokola strážemi, takže nikdo nemohl ani
vyjít, ani vejít Bořivojovi na pomoc.*

Jako *civitas* je Vyšehrad označen k roku 1113 při rozporech knížete Vladislava I. s bratrem Soběslavem I. Jedná se o označení opevněné lokality, která však již nabyla vyššího významu. Tento termín je užíván řidčeji, častější je pro lokalitu označení *urbs*.

*Ubi fratre salutato et prandio
sumpto dux praecessit, praecipiens fratri
suo, ut eum sequeretur ad **civitatem**
Wissegrad.*

*Pak kníže, pozdraviv bratra a
poobědvav, jel napřed a poručil bratru,
aby přijel za ním na **hrad Vyšehrad**.*

Nejčastějším termínem pro označení Vyšehradu je *urbs*. V Kosmově kronice se jedná o lokality, které jsou dobře opevněné a plní funkci střediska církevní a světské správy, což pro druhé nejvýznamnější sídlo Přemyslovců beze zbytku platí. Termín se prolíná celým dílem od mytických počátků hradu až do konce kroniky k roku 1125.

Vybraný příklad vypráví o období po smrti Vratislava II. V roce 1092, kdy na trůn nastupuje Konrád I. Brněnský. Ten vyslal poselstvo k císaři Jindřichu IV., díky kterému získal Vratislav roku 1085 královský titul. Poselstvo se navrátilo od císaře a bylo přijato knížetem na Vyšehradě.

*Quos dux iam mutato animo
benigne suscepit, et celebravit cum eis
pascha in urbe Wissegrad.*

*Kníže, změniv již své smýšlení,
vlídně je přijal a slavil s nimi velikonoce
na hradě Vyšehradě.*

Pro označení přemyslovského hradiště Znojma je použito označení *urbs* v souvislosti se svatbou knížete Bořivoje a dcery rakouského markraběte Helpirky (též Gerbirgy) v roce 1100. Znojmo bylo významným centrem úředních moravských přemyslovských knížectví. O rozvoji na konci 11. a počátku 12. století svědčí archeologické nálezy i písemné dokumenty. Hradiště sloužilo ke správě světské i církevní, jak dokazuje založení rotundy sv. Kateřiny v první polovině 11. století.

*Item eiusdem anni XV. Kal.
Novembris Borivoy, frater ducis
Bracizlai, in urbe Znogem faciens
permagnificum convivium, duxit uxorem
nomine Helbirk, orientalis marchionis
Lupoldi sororem.*

*Také téhož roku dne 18. října
Bořivoj, bratr knížete Břetislava,
vystrojiv přeslavné hody na hradě
Znojmě, pojal za choť Helpirku, sestru
markrabího východního Leopolda.*

Žatec nemá v kronice jednotné označení. Vyskytuje se termín *civitas*, ale převažuje označení *urbs*, kterému Kosmas dává přednost nejen u této lokality, ale i u lokalit dalších. Hradiště sloužilo jako důležité přemyslovské správní centrum a kořeny jeho osídlení sahají až do 8. a 9. století. V tomto období zde patrně stálo pouze neopevněné sídliště. Počátky opevněného hradiště lze klást do první poloviny 10. století. Vybudování je spojováno s ovládnutím celých Čech knížetem Boleslavem I.

*Item eodem anno dux Bracizlaus
in nativitate domini Bolezlaum per
sororem sibi propinquum invitat ad
convivium, quod erat in urbe Satec
dispositum, ubi in ipso festo,
consentientibus omnibus comitibus
Boemiae, factus est Bolezlaus ensifer
avunculi sui.*

*Také téhož roku pozval kníže
Břetislav svého sestřence Boleslava o
vánocích k hodům vystrojeným na hradě
Žatci a tam na samý Boží hod se
svolením všech předáků Čech byl učiněn
Boleslav mečníkem svého strýce.*

*Anno dominicae incarnationis
1101 Oudalricus et Lutoldus, filii
Conradi, expulsis praesidiis de Moravia,
quae ibi Borivoy abiens reliquerat ob
custodiam, rehabuerunt civitates suas;
similiter Bosey et Mutina redunt de
Polonia, quibus duce Borivoy non ex
corde, sed pro necessitate temporis
concedente gratiam suam, recipiunt
civitates suas, quas antea habuerant,
Bosey Satec et Mutina Lutomerice.*

*Roku od narození Páně 1101.
Oldřich a Litolt, synové Konrádovi,
vyhnavše z Moravy posádky, jež tam
Bořivoj při svém odchodu zanechal na
stráži, ujali se opět svých hradů; rovněž
se vrátili Božej a Mutina z Polska a
kníže Bořivoj přijal je na milost ne
z lásky, ale že doba toho nezbytně
vyžadovala. I dostali zpět své hrady, jež
dříve měli: Božej Žatec a Mutina
Litoměřice.*

5.2. Archeologické prameny vybraných lokalit, komparace s latinskými termíny

Srovnání s archeologickým výzkumem bude popsáno u lokalit významnějšího charakteru, tzn. u lokalit označených termíny *metropolis*, *civitas* a *urbs* v primárních pramenech. Hradiště byla vybrána ze souboru všech primárních pramenů této práce. Jelikož písemné prameny ani dosavadní archeologické výzkumy doposud nedaly jednoznačnou odpověď na příčiny výsadního postavení a důležitosti těchto lokalit, pokusíme se alespoň přiblížit pomocí zkoumané terminologie v souvislosti s archeologií některým závěrům a zjištěním.

5.2.1. Bílina

Raně středověké hradiště je v primárních pramenech dvakrát doloženo pouze v *Kosmově kronice* s označením termínem *urbs*. Tento termín se dle analýzy terminologie kroniky vykládá jako hrad či opevněné středisko církevní či světské správy. Bílina odpovídá dle archeologického průzkumu tomuto výkladu. Nachází se v Ústeckém kraji v okrese Teplice. Počátky bílinského hradiště sahají do poslední třetiny 10. století. Protáhlá ostrožna leží v parku dnešního zámku a je chráněna ze tří stran přírodním terénem. Jediný možný přístup byl hájen uměle vybudovaným příčným valem s příkopem. Předhradí a vnitřní hradiště s akropolí odděloval střední val. Archeologický výzkum prokázal tři fáze výstavby fortifikace. Původní hradba měla kamennou čelní zeď širokou 1,4 m a dřevohlinitou konstrukci s rošty a komorami. Celková šíře dosahovala asi 8 metrů. Ve druhé fázi byla zadní dřevěná stěna nahrazena hlinitým náspem. Hradba se tak rozšířila až na 14 metrů. Nejmladší úprava je datována do 12. století, při ní val dosáhl až 19 metrové šířky. Hradní brána se nalézala při jižním svahu ostrožny, kde byla hradba zesílena, zvýšena a vytvářela pravoúhlý ohyb, vybíhající dovnitř hradiště. Přístup navíc bránily dva mohutné příkopy. Archeologický výzkum dále prokázal srubové, kůlové i zahloubené obytné objekty, jámy a pozůstatky vozových cest s vyjetými koleji uvnitř hradiště. Bylo odkryto také pohřebiště, které plnilo svou funkci prokazatelně od druhé poloviny 11. století. Nacházelo se zde asi 700 - 800 kostrových

hrobů. V tomto období zde patrně stál i kostel, ten se ovšem nepodařilo archeologicky doložit.⁴⁷

Bílina byla významným přemyslovským správním hradem, který hájil často ohrožovanou zemskou hranici se Saskem. Díky *Kosmově kronice* známe i několik zdejších kastelánů. Prvním z nich byl u Kosmy zmiňovaný Prkoš, který podle kroniky organizoval obranu hranic v roce 1041. Jako přemyslovské správní hradiště fungovala Bílina až do první poloviny 13. století.

5.2.2. Boleslav (Stará Boleslav)

Lokalita je doložena v *Kristiánově legendě* s označením *urbs* v jediném případě. U Kosmy lokalitu nalzáme s označením *oppidum*, *civitas*, ale převažuje označení termínem *urbs*. U Kristiána i u Kosmy je výklad termínu *urbs* totožný pro označení hradu či opevněného střediska církevní či světské správy. Raně středověké hradiště bylo původně chráněno přírodní členitostí okolního terénu, přístup do hradiště umožňoval rovinný terén plynule navazující na areál hradiště na severovýchodě. Tato strategická poloha dozajista ovlivnila výběr místa pro založení významného správního střediska. Plocha původního areálu hradiště se kryje s jádrem dnešního města, proto bylo původní opevnění v průběhu staletí zcela zničeno. Hradiště je známo z písemných pramenů především v souvislosti s vraždou sv. Václava.

Hlavní záchranné archeologické akce probíhaly na lokalitě v 80. a 90. letech 20. století. Počátky hradiště jsou kladeny na počátek 10. století do období vlády knížete Spytihněva I. Důvodem založení bylo nejspíše rozšiřování nejstaršího správního systému přemyslovských Čech a důležitá poloha na tzv. žitavské obchodní stezce. Ještě v průběhu tohoto století byla lokalita opevněna podle římského způsobu kamennou hradbou spojovanou na maltu. Tato technika byla do té doby v Čechách neobvyklá. Chránila akropoli s kostelem sv. Kosmy a Damiána, u něhož byl zabit kníže Václav. Vnitřní prostor hradu byl rozčleněn na několik samostatných dvorců s obytnými i hospodářskými budovami. Předhradí bylo od akropole odděleno mohutným příkopem, jenž byl vyložen opukovými kameny. Toto předhradí bylo patrně opevněno dřevohlinitou hradbou a zastavěno četnými dřevěnými objekty. V 11. století se hradiště proměnilo ve významné církevní centrum. Církevní činnost se soustředila v prostoru původní akropole, světské

⁴⁷ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 36-39.

objekty se přesunuly na předhradí. V místech vraždy sv. Václava vybudoval Břetislav I. kostel sv. Václava, ten byl vysvěcen roku 1046. Na konci 11. století je doložen vznik dalších dvou kostelů, dodnes stojící kostel sv. Klimenta a archeologickým výzkumem doložený kostel v prostoru dnešního Svatováclavského náměstí. Kolem těchto církevních staveb jsou doložena i pohřebiště, pohřbívalo se i na předhradí. Tam na konci 11. století vznikl také kostel, předchůdce dnešního mariánského chrámu.⁴⁸

5.2.3. Brno

Kosmova kronika se o Brně zmiňuje poprvé až k roku 1091, druhá zmínka náleží k roku 1099. Oba doklady jsou označeny termínem *urbs* pro význačná střediska církevní a světské správy.

První zmínky osídlení brněnské kotliny pocházejí už z pravěku. V okolí města byly nalezeny doklady mladší doby kamenné, doby bronzové, obou období doby železné (období halštatské a laténské), doložena je také doba stěhování národů a slovanské osídlení v době hradištní. Nynější Staré Brno vzniklo okolo roku 1000 v blízkosti brodu přes řeku Svatku.⁴⁹ Tento prostor se dnes nachází mezi ulicemi Václavská a Poříčí a je zastavěn. Archeologické doklady potvrzují osídlení lokality od 2. poloviny 10. století do počátku 13. století. Byla odkryta jak sídlištní vrstva, tak i pozůstatky fortifikace. Tu tvořila hradba (s kamennými součástmi) a souběžný příkop. Tato hradba je datována do průběhu 11. - 12. století. V 11. století je na území Brna doložena také ražba mincí brněnskými údělnými knížaty.

Románský sloh na brněnském území je pevně spjat s mnišskými řády a církevní architekturou. V roce 1019 Břetislav dobyl pro Oldřicha Moravu a obnovil původní hrad, který se stal správním centrem a střediskem moravského údělu až do 12. století. Nacházel se snad na území dnešního Petrova, i když archeologické bádání hypotézu zcela nepotvrdilo a archeologové jsou v určení přesné polohy nejednotní. Tento hrad byl velice členitý a dělil se na několik částí. Jednou z nich bylo území pozdějšího cisterciáckého kláštera, kde se nacházela rotunda z předbřetislavského a břetislavského období (počátek 11. století), která zřejmě sloužila jako velkofarní kostel (kostel

⁴⁸ ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 289-291.

⁴⁹ Historie města Brna. In: *Turistické a informační centrum města Brna* [online]. [cit. 2015-03-31]. Dostupné z: <http://www.gotobrna.cz/historie-mesta-brna/t1077>.

náležící správnímu hradu), ale do dnešní doby se nedochovala. Součástí pozůstatků románské architektury je chrám sv. Petra a Pavla. Původní románská kaple byla vystavěna v 11. století. Přestavbou prošla kaple ve 12. století, kdy byla ke kostelu dostavěna apsida a krypta. Při dalších přestavbách dostal kostel raně gotickou, barokní, novogotickou podobu i současnou pseudogotickou podobu. Od 10. století stál v prostorách dnešního Starobrněnského kláštera kostelík Nanebevzetí Panny Marie, jehož dnešní podoba je gotická.⁵⁰

5.2.4. Budeč

O Budeči se v primárních pramenech zmiňuje poprvé legenda *Crescente fide christiana* s označením *civitas*. Stejným termínem uvádí lokalitu i *Kristiánova legenda*, ve které je sem lokalizován kostel sv. Petra, a také *Gumpoldova legenda* taktéž s označením *civitas*. Velice zvláštní je Kosmovo zamlčení této lokality. Tento jev může souviset s postupným úpadkem místa. Dějiny mocenského přemyslovského centra v severozápadní části středních Čech na počátku 10. století osvětlují legendy spojované se sv. Václavem. Nejčastěji je Budeč uváděna v souvislosti s jeho tamější výukou. O znalosti písma na hradišti a o určitých formách výuky svědčí čtyři nalezené stily či písátka. Jeden konec je více či méně zploštělý, protože sloužil ke smazávání textu napsaného na povoskované tabulky.⁵¹

V 11. a 12. století zřejmě Budeč již nenáležela k významným přemyslovským hradům. Přesto především díky spojení s přemyslovským rodem a osobou sv. Václava neupadla zcela v zapomnění. Zájem o lokalitu se projevil ve středověkých a renesančních dílech, zvýšený zájem započal v období romantismu. Na důležité postavení lokality v rámci přemyslovského státu ukazuje fakt, že Budeč byla po Levém Hradci a Praze třetím místem s historicky doloženou stavbou kostela. Z terminologie je zřejmé, že měla Budeč vedle Prahy až druhořadé postavení. Žili zde nevládnoucí členové přemyslovského rodu. Význam lokality jako mocenského centra postupně upadal, hradiště se prosazovalo pouze v oblasti ekonomické.

Hradiště bylo vybudováno na široké, přírodně chráněné ostrožně nad údolím Zákolanského a Týneckého potoka. Fortifikace byla vystavěna po celém obvodu. Ve

⁵⁰ ČIŽMÁŘ, 2004, s. 89-98.

⁵¹ VÁŇA, 1995, s. 57.

vnitřním areálu hradiště na jihozápadní straně se nachází kostel sv. Petra (a Pavla), jediná zachovaná památka z původní zástavby. Kolem vnitřního opevnění navíc probíhal příkop. Období vybudování fortifikace kolem akropole je kladeno na přelom 8. a 9. století. K akropoli přiléhá v severním směru rozlehlé předhradí, rozdělené vnitřními fortifikacemi na několik menších areálů. Hradby měly obvyklou dřevohlinitou konstrukci s čelní kamennou zdí. Před opevněním opět probíhal příkop. Stavba vnějšího opevnění probíhala zřejmě na přelomu 9. a 10. století.⁵² Částečně bylo prokázáno osídlení předhradí. Na akropoli bylo osídlení doloženo od 9. do 13. století. Pro starší fáze jsou typická zahloubená obydlí, od 10. století byly budovány povrchové kůlové stavby a sruby, z nichž některé stály na kamenné podezdívce. Po obvodu akropole byly odkryty zbytky dvou dvorců opevněných palisádou. K západnímu knížecímu dvorci náležela i rotunda sv. Petra. Jeho vznik je kladen na přelom 9. a 10. století. Ve druhé polovině 11. století již zřejmě nesloužil svým účelům, neboť ve žlabu původní palisády byl odkryt hrob s denárem Vratislava II. K zástavbě hradiště patřily také dvě svatyně. Již zmiňovaná rotunda sv. Petra (patrocinium později rozšířeno o sv. Pavla) a jednolodní kostel Panny Marie.⁵³

Původ rotundy sv. Petra a Pavla je kladen do období vlády Svyatopluka I. K datování počátků stavby přispěl také nález malého pohřebiště. Doklady pohřbívání byly nalezeny také pod podlahou rotundy. Pocházejí z 10. století, ale mnoho hrobů spadá až do období novověku.

Mariánský kostel zmiňuje kronika Václava Hájka z Libočan, která ovlivnila i jeho následovníky.⁵⁴ Jeho založení se předpokládá někdy kolem poloviny 10. století. Kostel měl obdélnou loď s podkovovitou východní apsidou. Ve 13. století byla ke kostelu přistavěna zvonice (nebo věž). V okolí kostela se nacházelo pohřebiště s ojedinělými doklady pohřbívání z 10. století, většina pohřbů pochází však z mladších období.⁵⁵

⁵² VÁŇA, 1995, s. 9.

⁵³ SLÁMA, 1988, s. 12-16.

⁵⁴ VÁŇA, 1995, s. 7.

⁵⁵ SLÁMA, 1988, s. 12-16.

5.2.5. Doudleby

Lokalita Doudleby je v primárních pramenech doložena pouze v *Kosmově kronice*, označována je de termínem *urbs (terminalis)*. Toto označení autor používal pro významné hrady, střediska církevní či světské správy, což charakteristice lokality plně odpovídá. Raně středověké hradiště se nachází na pozoruhodném poloostrově v meandru řeky Malše. Poloostrov je otevřen směrem k severovýchodu, z východního směru byl přístup chráněn uměle vybudovaným opevněním, dvěma pásy příčných hradeb. Ty byly z vnější strany navíc chráněny až 6 metrů širokým příkopem. Na předhradí navazovala akropole oddělená valem. Dodnes se zde zachoval, ač v barokní podobě, kostel sv. Vincence, jenž je pravděpodobně pozůstatkem původní raně středověké zástavby. Přístup k akropoli z mírně klesajícího západního svahu byl hájen třemi pásy příčných hradeb. Tyto tři vzniklé prostory sloužily jako podhradí. Opevnění nebylo archeologicky prozkoumáno, chybí proto podrobnější informace o jeho charakteru. Ve vnitřním hradišti byl odkryt pozůstatek zahloubeného obydlí, v okolí kostela pak několik esovitých záušnic, které dokládají existenci raně středověkého pohřebiště. Počátky doudlebského hradiště lze, i přes nedostatek archeologických důkazů, klást do poloviny 10. století k přemyslovské zakladatelské činnosti. Sloužilo jako významné správní centrum přemyslovského státu až do 12. století.⁵⁶

5.2.6. Drahůš

Raně středověké hradiště Drahůš v okrese Louny dokládá Kosmas a označuje jej termínem *urbs*. Hrad byl založen z ekonomických důvodů kvůli výhodné poloze v blízkosti obchodních tras, které v 10. století procházely v jeho blízkosti. Termín tedy lze vysvětlit jako označení lokality, která měla významný vliv na ekonomický a správní rozvoj přemyslovského státu.

Hradiště leží na jihozápadním okraji vesnice Postoloprty, která je v *Kosmově kronice* taktéž zmiňována, na levém břehu řeky Ohře. Téměř celý obvod terasovitého výběžku hradiště je obehnán valem. Vnitřní prostor hradiště je rozdělen obloukovitým valem na dvě části; na jižní výše položené hradiště a na severní předhradí. Hradby byly vybudovány z trámů, fošen a hlíny. Chráněny byly opukovou vnější zdí. Při opevnění se nacházely sídlištní objekty a jámy. Budování fortifikace probíhalo pouze v jedné etapě

⁵⁶ ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 75-76.

ve druhé polovině 10. a na začátku 11. století. V prostoru hradiště bylo odhaleno i raně středověké pohřebiště. Povrchovým sběrem se podařilo prokázat osídlení až do 14. století.⁵⁷

5.2.7. Hradec Králové

Raně středověké osídlení Hradce Králové je doloženo v *Kosmově kronice* s označením termíny *castrum*, *civitas* a *urbs*. Frekvencí výskytů jsou pojmenování vyrovnaná. Termínem *castrum* označuje autor hrady, které obvykle nemají prvořadý význam a je vyzdvížena jejich funkce vojenská. Označení *civitas* a *urbs* zde můžeme považovat za synonymní z hlediska výkladu, a znamenají lokality fungující jako střediska pro světskou a církevní správu. V tomto případě se jedná o hradiště osídlené od pravěku přes raný středověk, fungující jako centrum správy přemyslovských Čech na soutoku Labe a Orlice.

Raně středověké hradiště vzniklo na místě bývalých pravěkých hradišť kultur s nálezkovými poháry a lužické kultury. Plocha hradiště byla opevněna na konci 9. nebo v první polovině 10. století. Fortifikace chránila obvod celého hradiště, byla postavena jako hradba s kamennou opukovou čelní zdí a s vnitřní roštovou konstrukcí vyplněnou jílem. Výška dosahovala až 6 metrů. Vnitřní zakončení bylo zřejmě dřevěné. Vstup do hradiště umožňovala brána na západní straně. Od počátku 11. století se hradiště zapojilo do systému hradské správní organizace. Hradecký obvod patřil k nejrozsáhlejším v Čechách. V tomto období proběhla úprava opevnění. Bylo vybudováno menší opevnění s odlišnou strukturou oproti starší obvodové hradbě. Příkopem a hradbou byl vymezen uzavřený okrsek, který lze nejspíše označit za akropoli. Její vnitřní prostor se stal sídlem knížecích úředníků. Ostatní plocha byla využívána jako předhradí s obytnými objekty a pohřebištěm. V polovině 13. století byl vystavěn královský hrad, církevní a světské budovy se přeměnily v základ středověkého města.⁵⁸

⁵⁷ ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 245-246.

⁵⁸ Tamtéž, s. 87-88.

5.2.8. Chrudim

Osídlení hradiště dokládá v primárních pramenech pouze *Kosmova kronika* označením *urbs*. To odpovídá i jednoznačným archeologickým dokladům opevnění z období raného středověku pro světskou i církevní správu. Hradiště zde stálo patrně již v 9. století. Archeologický průzkum prokázal existenci 4 metry širokého a 2 metry hlubokého příkopu, charakter hradby za příkopem nebyl dosud prozkoumán. Významné přemyslovské správní centrum je doloženo od 11. do poloviny 13. století. První písemná zpráva o hradišti pochází právě z *Kosmovy kroniky* (k roku 1055). Do tohoto období je datována i hradba s kamennou opukovou zdí v čele. Ta zanikla někdy kolem přelomu 11. a 12. století při požáru. Místo ní vznikla v průběhu 12. století mladší obvodová fortifikace. Odkryty byly stopy dřevěných obydlí a četných jam, dřevěné ploty a cesty. V 11. století stál na hradišti kostel, zřejmě v místech dnešního kostela Nanebevzetí Panny Marie. Archeologové předpokládají existenci knížecího dvorce. Ve 12. století se v jihovýchodní části hradiště oddělila samostatně opevněná akropole. Na ní byl umístěn kastelánský hrad, který byl základem pozdější městské přestavby hradiště.⁵⁹

5.2.9. Chýnov

Raně středověké hradiště Chýnov je potvrzeno pouze písemnými prameny. V primárních pramenech se vyskytuje v *Kosmově Kronice* s označením *urbs (terminalis)*. Areál se nachází v okrese Tábor zřejmě na území dnešního města v zámeckém areálu. Nebyly doloženy žádné zbytky opevnění. V *Kosmově kronice* vystupuje Chýnov jako jeden z pomezních hradů slavníkovského panství, zřejmě však sloužil správě přemyslovské. Na hradišti doposud neproběhl rozsáhlejší archeologický výzkum. Povrchové nálezy dokládají pouze raně středověkou keramiku z 11. a 12. století.⁶⁰

5.2.10. Kouřim

Hradiště Stará Kouřim je uvedeno v *Kristiánově legendě* v souvislosti s vládou knížete Václava, kdy kouřimský vévoda uznal přemyslovskou svrchovanost,

⁵⁹ ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 112-114.

⁶⁰ Tamtéž, s. 115-116.

s následným obratem v přemyslovské politice za Boleslava I., likvidací nepřemyslovských knížat a ovládnutím Čech. Hradiště je označeno termínem *urbs*. Ten odpovídá archeologickým dokladům pro lokalitu s kamenným opevněním a významnou správní a církevní funkcí.

Lokalita se nachází v ohybu říčky Kouřimky, jihovýchodně od města a byla zřejmě opevněna již v období eneolitu. Okrouhlé návrší s hradištěm je dodnes viditelně členěno na tři pásy obloukovitě se táhnoucích hradeb. Hradiště bylo rozděleno hradbami na vnitřní, střední a největší vnější areál. Vnitřní val je dlouhý 400 m, střední 820 m a vnější dokonce 1320 m. Jedná se tak o největší raně středověké hradiště v Čechách. Na návrší vyrostlo zřejmě již v 9. století slovanské jednoprostorové hradiště s dřevohlinitou hradbou a příkopem. Ve 2. polovině 9. století bylo hradiště rozšířeno o druhý areál oddělený střední dřevohlinitou hradbou. Průchod umožňovala jednoduchá čelní brána doplněná nejspíše dřevěnou věží. Nová hradba zahrнула do areálu i přírodní vodní zdroj, tzv. jezírko U Libuše. Na březích tohoto jezírka vyrostlo pohřebiště místní elity a od poloviny 9. do poloviny 10. století se zde nalézalo více než 150 hrobů, často velice bohatě vybavených. K areálu nově také přibylo nejvyšší místo celého návrší, které bývá označováno jako akropole. V blízkosti hradby byla v těchto místech odkryta archeologickým průzkumem tzv. halová stavba s šířkou 4 až 6 metrů a délkou 90 metrů, která sloužila buď jako shromaždiště pro bojovníky, nebo jako místo předkřesťanského kultu. Nedlouho po střední hradbě byla vybudována i hradba vnější s 15 metrů širokou čelní branou a předsunutým 5 metrů hlubokým a 12 metrů širokým příkopem s mostními lávkami. Dokončením vnějšího opevnění na konci 9. století dosáhlo kouřimské hradiště největšího územního rozsahu. Oblast mezi středním a vnějším valem nebyla výrazněji osídlena a byla využívána zřejmě k zemědělským účelům.

Na počátku 10. století došlo v Kouřimi k požáru, který zničil střední hradbu a halovou stavbu. Hradba byla záhy opravena a postavena novým dokonalejším způsobem. Hradba byla doplněna vnější kamennou zdí. Místo halové stavby vyrostly nové dřevěné sruby, které lze vysvětlit jako sídlo místní elity (dvorec). Nová hradba oddělila sídelní prostor a jezírko s pohřebištěm.

Hradiště bylo vyvráceno za vlády Boleslava I. při snahách o ovládnutí celých Čech. Nedaleko Staré Kouřimi vyrostlo přemyslovské správní centrum v podobě nového menšího hradiště U sv. Jiří. Zde archeologický výzkum prokázal vnější opevnění mohutnou, 10 až 12 metrů širokou hradbou s čelní kamennou zdí a dvě protilehlé brány. Od konce 10. století stál v jižní části hradiště kostel sv. Jiří. Zachyceny byly také

pozůstatky dvorce opevněného palisádou. V 11. století plnilo hradiště funkci správního centra okolního kraje a bylo sídlem knížecího správce. Za vlády knížete Jaromíra se na tomto hradišti dokonce krátce razily mince. Od 12. století se lokalita stala sídlem Děpoliců, vedlejší větve přemyslovského rodu.⁶¹

5.2.11. Libice nad Cidlinou

Slavníkovskou Libici ve středočeském kraji zmiňuje Kosmas s termíny *metropilis*, *urbs* a *vila*, a také Bruno z Querfurtu pod označením *civitas*.

U Kosmy je termín *metropolis* spojován s výlučným postavením lokality jako sídelního centra Slavníkovců. K roku 995, kdy byli Slavníkovci na Libici vyvražděni, se vztahuje označení *urbs*. Na konci 10. století byla Libice na vrcholu svého postavení, plnila funkci správní, ale i církevní, neboť zde byly archeologicky doloženy církevní stavby. Termín *villa* označuje podhradí.

Bruno z Querfurtu použil termín *civitas* ve významu lokality se správní funkcí, která je na konci 10. století zřejmá. V tomto případě můžeme označení *civitas* považovat za synonymní k termínu *urbs*.

Poloha hradiště se nachází na soutoku Labe a Cidliny. Charakter okolní přírody se od středověkého osídlení dosti odlišuje. Soutok je dnes uměle vytvořený, středověkou podobu dokládají meandry a zbytky ramen obou řek v okolí. Hradiště bylo vybudováno na výhodné pozici, kterou původně řeka Cidlina obtékala rychlým tokem. Západní část fungovala jako vnitřní hradiště s akropolí, východní část plnila funkci předhradí. Počátky vybudování hradiště a jeho opevnění sahají do počátku 9. století do předslavníkovského období. Sporná je datace opevnění předhradí. Starší výzkumy prosazovaly názor o současném opevnění akropole i předhradí. Novější výzkumy datují opevnění předhradí do pozdějšího období, zřejmě až na přelom 9. a 10. století, do nejvýznamnější éry slavníkovského působení. Už z 9. století je doloženo mnoho sídlištních, hospodářských a obytných objektů na akropoli i předhradí. Ze závěru tohoto období byly na lokalitě doloženy i první hroby. Ty dokazují pokračující velkomoravskou tradici, neboť obsahovaly šperky charakteristické pro Velkou Moravu. Nejmladší hrob je doložen nalezeným denárem Břetislava I. (1055).

⁶¹ ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 135-141.

Na počátku 10. století proběhly velké změny v areálu předhradí. Archeologicky bylo prokázáno husté osídlení. Z počátku století byla na předhradí doložena také stavba s kamennou podezdívkou, již archeologové vykládají buď jako příbytek pro kněžstvo, nebo předhradní kostel. Růst významu lokality od poloviny 10. století je spojován s růstem obchodních vztahů na významné obchodní trase mezi Prahou a Polskem. Další velkou změnou byla po polovině 10. století stavba rezidence, která je obvykle spojována se Slavníkovci. Další významnou stavbou byl kostel s příčnou lodí v raném otonském stylu a roubený palác s maltovou podlahou. Nepřímou je z druhé poloviny 10. století doložena také mincovna pro ražbu slavníkovských denárů, které nechal razit Slavníkův syn a nástupce kníže Soběslav. Zřejmě bylo nově upraveno také opevnění a brána, která byla nově opatřena věží. Lepší fortifikaci získalo také předhradí. Byla vystavěna hradba s vnější i vnitřní kamennou zdí.

Kostel i palác na akropoli zanikly při vpádu Boleslava II. na konci září 995. V terénu se dochovaly stopy požáru. Vypálený kostel nebyl znovu obnoven. Místo dřevěného paláce byla v jižním sousedství vybudována nová stavba s kamennou podezdívkou. Funkci přemyslovského správního centra plnila Libice následně až do 12. století. Na přelomu 11. a 12. století se hlavní dění přesouvá do předhradí a vnitřní hradiště začíná pustnout.⁶² Libice ve 12. století ztratila významnou roli správního hradiště a v první třetině 13. století je již zmiňována jen jako ves v majetku pražského kláštera sv. Jiří.⁶³

5.2.12. Libušín

Středočeské hradiště Libušín je uváděno v *Kosmově kronice* s označením *urbs* v souvislosti s bájnou kněžnou Libuší. Toto spojení je historicky mylné. Hradiště vzniklo na konci 9. století a terminologie kroniky odpovídá doložené funkci lokality jako součásti systému hradů, které ohraničovaly povodní středočeské přemyslovské panství. Lokalita se nachází na ostrožně chráněné přírodním terénem, který je dnes již značně pozměněn těžební činností. Přístup z jihozápadu je chráněn soustavou tří souběžných příčných valů. Místy se dochovalo i obvodové opevnění.

⁶² ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 174-177.

⁶³ PRINCOVÁ, Jarmila. Libice. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*, 2002, s. 136.

Hradiště bylo pomocí hradeb rozčleněno na tři hlavní části. Ve východní části se nalézala oválná akropole, opevněná po celém obvodu. První předhradí navazuje na akropoli a má kompletní obvodové opevnění. Hradba byla doplněna i příkopem. Vnější předhradí bylo chráněno pouze obloukovým valem. Archeologický výzkum hradiště prokázal existenci několika povrchových i zahloubených obydlí a zásobních jam. Významnou stavbou byl kostel, patřící k vnitřní zástavbě hradiště. Stával zřejmě v místech pozdějšího kostela sv. Jiří uprostřed akropole. Prozkoumány byly také dvě brány sloužící pro vstup do areálu akropole. Hradiště zaniklo zřejmě na přelomu 10. a 11. století.⁶⁴

5.2.13. Litoměřice

Hradiště Litoměřice je zaznamenáno v *Kosmově kronice* pouze jedinkrát, a to k roku 1101. Uveden je termín *civitas*, který Kosmas někdy používá jako ekvivalent k *urbs*. V tomto případě je to velice pravděpodobné i vzhledem k archeologickým dokladům. Raně středověké přemyslovské správní centrum v ústeckém kraji bylo založeno na ploché ostrožně s původně přírodně chráněným terénem. Terén je dnes však již zcela jiný a přírodní svahy jsou výrazně změněny městskou zástavbou. Historicky jsou počátky hradiště kladeny do poloviny 10. století. Součástí lokality byla zřejmě akropole v jihozápadní části ostrožny. Ve druhé polovině 10. století zde stál kostel sv. Jiří. Ostatní zástavba není přesně doložena. Zřejmě kolem roku 1057 byla z hradiště vyčleněna jižní část a byla využita pro zřízení kolegiální kapituly pro tehdy vybudovaný chrám sv. Štěpána. Lokalita tak plnila nejen významnou funkci správní, neboť Litoměřicko bývalo jedním z nejdůležitějších centrálních míst v zemi, ale také značnou funkci církevní.⁶⁵

Pod záštitou Západočeské univerzity v Plzni probíhal na hradišti výzkum v letech 1999-2000. Výzkumem bylo doloženo sídliště kultury s vypíchanou keramikou. K ranému středověku byly doloženy zlomky keramiky a drobné objekty.⁶⁶

⁶⁴ ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 180-183.

⁶⁵ Tamtéž, s. 185.

⁶⁶ Západočeská univerzita v Plzni: Katedra archeologie. *Archeologický výzkum v Litoměřicích* [online]. 2000 [cit. 2015-03-26]. Dostupné z: <http://www.kar.zcu.cz/vyzkum/Litomerice/index.htm>.

5.2.14. Mělník

Mělník označuje v primárních pramenech přímo pouze *Kristiánova legenda* termínem *civitas*. Popisován je jako nové správní centrum Pšovska, později přejmenovaném podle názvu města na Mělnicko. *Kosmova kronika* neoznačuje přímo Mělník, ale označuje Pšov termínem *castellum* jako sídlo Slavibora, otce kněžny Ludmily. Pšov tedy patrně zanikl se založením mělnického hradiště na počátku 10. století. Pro lokalizaci Pšova chybějí průkazné archeologické doklady. Někdy bývá kladen přímo do katastru města Mělníka, popřípadě do nejbližšího okolí.

Raně středověké hradiště Mělník bylo vybudováno na soutoku Vltavy a Labe. Významné přemyslovské centrum, vybudované na důležitých obchodních trasách, se nachází v místech dnešního zámku a historického jádra města. Proto byly původní raně středověké fortifikace i další objekty zničeny pozdější výstavbou. Vybudování hradiště je kladeno na přelom 9. a 10. století. Sloužilo jako důležitý opěrný bod pro nejstarší přemyslovský stát. Na konci 10. století se Mělník stal sídlem manželky Boleslava II. kněžny Emmy. Ze stejné doby pochází také mincovna, ve které probíhala ražba stříbrných denárů, nesoucích na líci jméno kněžny a na rubu pak slova CIVITAS MELNIC.

Vnitřní zástavbu hradu tvořily akropole, dvorec a kostel. Původní kostel byl zasvěcen sv. Petrovi. Místo jeho stavby patrně souhlasí s dodnes stojícím gotickým kostelem sv. Petra a Pavla.

V 11. století se stal Mělník jedním ze správních center přemyslovského státu a střediskem mělnické provincie.⁶⁷

5.2.15. Netolice

Raně středověké hradiště v okrese Prachatice je uvedeno v *Kosmově kronice* s označením *urbs (terminalis)* jako významný pohraniční hrad. Na hradišti bylo nalezeno velké množství zlomků raně středověké keramiky. Na jejich základě jsou počátky hradiště datovány do 10. století. Poloha lokality je částečně chráněna přírodním terénem. Z východu byla chráněna příčnou hradbou. Zbytky mohutného valu se dochovaly také na předělu vnitřního hradu a úzkého předhradí. Do vnitřní zástavby náležel kostel sv. Jana Křtitele, v jehož okolí se pohřbívalo od raného středověku. Byly doloženy také zbytky

⁶⁷ ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 199.

raně středověkého kamenného opevnění. Hradiště zřejmě patřilo do sféry vlivu Přemyslovců a plnilo funkci pohraničního správního hradu.⁶⁸

5.2.16. Olomouc

V primárních pramenech hovoří o Olomouci Kosmas. Nejvýznamnější je zmínka k roku 1055 o Olomouci s označením *urbs* v souvislosti k sídlu údělného knížete Vratislava, pozdějšího českého krále. V dalších případech je terminologie shodná. Osídlení Olomouce je prokazatelné už od 6. století časně slovanskou zemědělskou osadou. Od 7. do počátku 9. století je doložena přítomnost místního knížete a jeho družiny na nejstarším mocenském centru oblasti. Na počátku 9. století za dramatických okolností definitivně zanikla původní fortifikace. Následné oživení lokality v první polovině 9. století dokazuje vytvoření vojenského, politického a administrativního centra. Toto významné postavení si Olomouc podržela až do konce tohoto století, a zřejmě i do počátku století 10.⁶⁹ Archeologický výzkum prokázal přítomnost kostrového pohřebiště. Z počátku 10. století pocházejí i doklady malty, které mohou ukazovat na existenci zděné, nejspíše církevní stavby (snad pozůstatek biskupství moravské arcidiecéze sv. Metoděje). Tuto souvislost může podpořit i nález železného stílu, pocházejícího nejspíše z první poloviny 10. století. Největší rozvoj v 10. století nastal v podhradí, jež získalo raně městský charakter a doložena je také specializovaná řemeslná činnost. Byly nalezeny také denáry z období 10. až počátku 12. století. Podhradí bylo zničeno v první třetině 11. století v souvislosti s česko-polskými spory a boji. Po tomto úpadku byla však činnost obnovena. Olomouc byla důležitá pro Přemyslovce také kvůli výhodné obchodní, ale také strategicky významné tzv. polské cestě. Lokalita tak plnila důležitou strategickou funkci při výbojích do Polska.

Velice častá je otázka existence moravského biskupství na konci 10. století. Prvním historicky doloženým olomouckým biskupem byl Jan I. (1085), který je ale uváděn už jako v pořadí třetí biskup. Vzhledem k významu a raně městské povaze

⁶⁸ ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 216-217.

⁶⁹ Raný středověk. *Portál Olomouc* [online]. [cit. 2015-03-12]. Dostupné z: <http://spqo.cz/content/rany-stredovek>.

lokality je pravděpodobné, že současně s pražským bylo kolem roku 973 za knížete Boleslava II. založeno i moravské biskupství v Olomouci.⁷⁰

5.2.17. Plzeň (Starý Plzenec)

Nejdůležitější přemyslovský hrad západních Čech uvádí ve své legendě Bruno z Querfurtu s označením *civitas*. Lokalita je zmiňována v souvislosti se sv. Vojtěchem, který tudy procházel a kritizoval obyvatele za konání nedělního trhu. Od druhé poloviny 10. století bylo hradiště centrem knížecí správy rozlehlé plzeňské provincie a jedním z nejdůležitějších míst opory panovnické moci. Střežilo západní přístup do knížectví a proslulo konáním rušných trhů na významné česko-bavorské stezce. Pozůstatky raně středověké lokality se nacházejí na kopci Hůrka nad městem Starý Plzenec. Plocha hradu s akropolí byla oddělena hradbou od přilehlého podhradí, směřujícího k řece Úslavě. Patrně se zde nacházelo i druhé předhradí na opačné straně lokality. Na západní straně stál menší dvorec. Z budov původního dvorce se dodnes dochovala pouze rotunda sv. Petra a Pavla z druhé poloviny 10. století. V blízkosti se nalézala dřevěná palácová stavba, sloužící jako obydlí správce hradu a příležitostně i knížete. V 11. století byla vybudována nová knížecí rezidence na akropoli. K rezidenci náležel kostel sv. Vavřince, který se dochoval až do počátku 19. století. Předhradí s původně soukromým knížecím kostelem sv. Petra začalo plnit funkci kostela farního a v jeho okolí vzniklo pohřebiště. Třetí kostel byl součástí neopevněného předhradí nedaleko akropole a byl zasvěcen sv. Kříži. Doba jeho zbudování ani jeho funkce nejsou známy. O významném postavení svědčí i mincovna z počátku 11. století z období vlády knížete Jaromíra. Po celou dobu existence hradu na něm sídlili hradští správci, knížecí i královští úředníci a kněží. Se vzrůstajícím významem hradiště se rozvíjelo také předhradí. Postupně zde bylo zbudováno 5 kostelů, ze kterých se do současnosti dochovaly jen dva (kostel Narození Panny Marie a kostel sv. Jana Křtitele). Od druhé poloviny 13. století přestal stávající hrad vyhovovat potřebám královského úřadu. Proto došlo v roce 1295 ke zbudování královského města Nová Plzeň na soutoku Mže a Radbuzy. Původní osada nese jméno Starý Plzenec od 15. století.⁷¹

⁷⁰ BLÁHA, Josef. Olomouc. In: *Střed Evropy kolem roku 1000*, 2002, s. 138-139.

⁷¹ SLÁMA, Jiří. Starý Plzenec. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*, 2002, s. 140.

5.2.18. Praha

Problematika Prahy a Pražského hradu se prolíná napříč primárními prameny. Legenda *Fuit in provincia Bohemorum* lokalitu označuje termínem *civitas*. Stejně označení nalzáme také v legendě *Crescente fide christiana* a v legendě Jana Canaparia. *Kristiánova legenda* již nemá terminologii jednotnou a používá označení *metropolis*, *civitas* a *urbs*. *Kosmova kronika* využívá také více označení, a to *metropolis*, *civitas* a *urbs*. V *Kristiánově legendě* však převládá označení *civitas*, kdežto v *Kosmově kronice* termín *urbs*.

Praha zaujímá v českých dějinách prvořadé postavení, neboť již od svého vzniku v 9. století plní funkci metropole. Tomu odpovídá i poloha v téměř geometrickém středu Čech. Zde také dosahuje řeka Vltava své největší šířky a nacházejí se zde také podmínky vhodné pro její přechod. Poloha byla výhodná také díky umístění na spojnici západní a východní části Čech a také vhodným podmínkám pro rozvoj podhradí. Rostoucí význam spojnice cest v 10. století dokládá dřevěný most, který spojil oba břehy Vltavy ještě před rozšířením podhradí na protějším břehu a před založením Vyšehradu, který chránil pravobřežní část od konce 10. století. Zárudky podhradí jsou doloženy na západní straně Pražského hradu, dnešních Hradčanech a Malé Straně. To bylo opevněno dřevohlinitou hradbou a příkopem již od 9. století. Díky výsostnému postavení Pražského hradu se předhradí rychle rozvíjelo. Překážkou byl nedostatek prostoru, a tak byl rozšiřován opevněný areál a probíhaly časté úpravy terénu. Hlavní osou rozšiřování podhradí byla spojnice Pražského hradu s nově založeným Vyšehradem.⁷²

Pražský hrad představoval v 10. a 11. století nesporné centrum českého státu. Jeho ovládnutí bylo klíčové při všech válečných střetnutích a taženích. Byl postaven na skalním ostrohu na okraji pražské kotliny, výhodou byla i přítomnost vodního pramene. Původně rozeklaný terén nebyl pro osídlení příliš výhodný. Hřbet ostrohu byl využit pro stavbu církevních i profánních objektů, ostatní plocha byla postupně zarovnáována.

Ojedinělé osídlení je doloženo už v 8. století. V 9. století byl areál vymezen příkopem, postupně bylo budováno valové opevnění, spojované s knížetem Spytihněvem I. Areál byl rozdělen na akropoli a předhradí.

Od 80. let 9. století se Pražský hrad stal sídlem a mocenským centrem nejstaršího známého přemyslovského knížete Bořivoje I. S jeho osobou je spojována christianizace Čech, neboť se zasloužil o vybudování kostela Panny Marie zhruba v roce 885. Druhou

⁷² HRDLIČKA, Ladislav. Praha. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*, 2002, s. 132-133.

církevní stavbou byla bazilika sv. Jiří, založená knížetem Vratislavem I. před rokem 920. Stavba byla zamýšlena jako přemyslovské pohřebiště. Za vlády Boleslava II. prošel kostel přestavbou, kníže zde byl před oltářem po své smrti pohřben. Třetí významnou církevní stavbou byla rotunda sv. Víta, kterou založil sv. Václav zřejmě na počátku 30. let 10. století. Jednoduchá stavba byla v roce 938 doplněna o jižní apsidu s hrobem zakladatele. To můžeme považovat za pravděpodobný důvod, proč se kostel stal sídlem pražského biskupa. Biskupství zde bylo založeno před rokem 976. Pravděpodobné také je, že zde byl pohřben i Boleslav I. Při dalších úpravách byla k rotundě přistavěna severní apsidu. V roce 1039 sem byly přeneseny ostatky sv. Vojtěcha. Rotundu nahradila rozlehlá románská bazilika, budovaná v letech 1060-1094.

Významnou světskou stavbu představoval palác pražského biskupa. Jeho dnešní pozůstatky se nalézají v budově tzv. Starého proboštství. Nejstarší objekt vznikl před rokem 1060, vyzděný byl z kamenů. K východní straně byla připojena kaple sv. Mořice.

Ostatní profánní zástavba byla dřevěná. Tvořily ji sruby s prostým vnitřním vybavením. Hlavní osa zástavby vedla podél cesty ve směru západ-východ. Později se tato komunikace stala hranicí dělicí hradní areál na část s církevními stavbami a na část světskou.⁷³

Archeologické nálezy prokázaly provozování většiny základních řemesel (kovářství, práce se dřevem, kostí a bronzem). Přítomnost vysoce postavených vrstev podpořila také provozování šperkařství; dílna je nepřímo doložena od konce 10. století. Šperky těchto dílen navázaly na velkomoravskou výrobní techniku. V období knížete Boleslava I. fungovala na Pražském hradě mincovna.

Významné jsou hrobové nálezy především z 9. a 10. století. Od 10. století je doloženo pohřbívání kolem kostela Panny Marie, rotundy sv. Víta a jeho intenzita postupně stoupá. Prostor uvnitř kostelů byl vyhrazen pro pohřbívání členů přemyslovského rodu a pro nejvyšší církevní vrstvy. Hroby vysoce postavených osobností obsahovaly také luxusní předměty (např. textilie byzantského a islámského původu z 10. - 12. století, sklo, kožená přilba). Pohřebiště jsou důkazem postupného christianizačního procesu prostoupeného předkřesťanskými kultury ještě v 10. století.⁷⁴

⁷³ BORKOVSKÝ, 1969, s. 44-134.

⁷⁴ FROLÍK, BRAVERMANOVÁ. Pražský hrad. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*, 2002, s. 133-134.

5.2.19. Vlastislav

Raně středověké hradiště Vlastislav⁷⁵ se nachází v okrese Litoměřice. U Kosmy je označováno jako *civitas*. Jedná se o lokalitu s velice starým osídlením. První doklady pocházejí už z období eneolitu a mohylové kultury starší doby bronzové. Poloha je výhodná vzhledem k vyvýšení a vhodnému přístupu k vodnímu zdroji; západní úpatí ostrožny omývá říčka Modla. Počátky raně středověkého hradiště leží snad v 9. století. Důvodem založení byly nejspíše strategické důvody, kvůli výhodné poloze poblíž důležitých horských přechodů. Podle Kosmovy Kroniky bylo hradiště založeno luckým knížetem Vlastislavem. Nové historické výklady se přiklánějí ke vzniku i zániku nejmohutnějšího opevnění v 10. století.

Areál hradiště byl opevněn po celém obvodu a rozdělen na tři části pomocí obloukovitě prohnutých valů, které chránily severovýchodní přístup. Největší částí byl vnější areál, nejmenší areál střední. Součástí vnitřního valu byla také mohutná čelní brána, kterou se procházelo pouze skrze úzkou uličku. K bráně náležely patrně také věžovité nástavby. Pozoruhodný je nález železného čepu z vrat se dvěma panty. Zástavba byla soustředěna především do vnějšího areálu, vnitřní areál byl osídlen méně. Výzkumem byly doloženy zahlobené obytné stavby s ohništi, kulové i srubové stavby a zásobní jámy.⁷⁶

5.2.20. Vyšehrad

V nejstarších legendách se nevyskytuje označení pro Vyšehrad, kdežto u Kosmy je tato lokalita již zcela běžná a často jmenovaná. Kosmas užívá širokou škálu termínů různých významů od *oppidum*, *civitas* až k *urbs*. Stále trvá převaha termínu *urbs* nad *civitas*. Označení *oppidum* se vyskytlo pouze v jednom případě. Je však pravděpodobné, že chtěl autor vyzdvihnout funkci opevnění lokality.

Vyšehrad byl po Praze v 11. a 12. století nejvýznamnějším přemyslovským hradem. Vystavěn byl na širším ostrohu na pravém vltavském břehu v místech, kde se do Vltavy vlévá potok Botič. Lokalita byla založena na přírodně chráněném místě, neboť většinu obvodu ostrožny tvoří strmé svahy a nad Vltavou přecházejí v příkrou Vyšehradskou skálu. Z jihovýchodního směru je ostroh spojen s okolním terénem. Raně

⁷⁵ VÁŇA, Zdeněk. Vlastislav. *Památky archeologické*. 1968, č. 59, s. 5-192.

⁷⁶ ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 340-342.

středověké osídlení bylo překryto silným nadložím, a proto není definitivně znám půdorys, velikost a vnitřní členění hradiště.

Nejstarší opevnění Vyšehradu je doloženo ze severní části hradiště, kde byla odkryta část hradby s čelní kamennou zdí a roštovou konstrukcí, Před hradbou, datovanou do průběhu 10. a 11. století, probíhal příkop. Archeologickému bádání napomáhají také údaje písemných pramenů. V *Kosmově kronice* je k roku 1109 v době vlády Břetislava II. údaj o vyšehradských hradbách, které jsou bezpečnější než pražské.

„Ale jiní, kteří byli smýšlení ušlechtilejšího a čistší víry, zaměřili ke knížecímu sídlu v hradu Praze. Co měli činiti? Ne nevědomky se vrhali do otevřené jámy a chtěj nechtěj šli za nejistým osudem knížete Bořivoje. Ten je vládně přijal a zavázal přísahami a mnohými sliby; svěřiv pak je předáku Hrabišovi, téhož dne se odebral spolu s jinými do bezpečnějších hradeb hradu Vyšehradu.“⁷⁷

Můžeme přepokládat, že hradby na Vyšehradě byly někdy před tímto datem buď důkladně opraveny, nebo nově vybudovány.

Královský okrsek byl vybudován v jihozápadní, přírodně nejlépe chráněné části hradiště. Ohrazení tohoto okrsku je kladeno do období vlády Vratislava II. Před opevněním se nacházel příkop, který překlenoval dosud stojící jednoobloukový most. Zničení knížecího paláce popsal Kosmas k 30. červenci 1119, kdy přišel velice silný vítr, který zničil kamennou patrovou stavbu. Z 10. a 11. století pocházejí jámy, části chat a kůlové jamky. Části zdiva spojovaného hlínou byly nalezeny pod základy románské baziliky sv. Vavřince. Pocházejí zřejmě z 10. století a jsou považovány za zbytky chrámové stavby s křížovým půdorysem.⁷⁸ Další archeologická zkoumání posledních let prokázala existenci nejstaršího dosud známého vyšehradského kostela nedaleko zmiňované baziliky. Nález byl učiněn 4. srpna 2014. Dochovaly se pouze základy stavby, ty jsou datovány do 2. poloviny 10. až 1. poloviny 11. století. Půdorys budovy tvoří čtverec se třemi apsidami (tzv. trikoncha). Předloha stavby může náležet k byzantskému prostředí. Výjimečná je tato stavba i svou velikostí, neboť překonala i rotundu sv. Víta na Pražském hradě.⁷⁹ Ze sklonku 10. století pochází vyšehradská

⁷⁷ *Kosmova kronika česká*, s. 176.

⁷⁸ SLÁMA, 1988, s. 64-68.

⁷⁹ Archeologický nález kostela na Vyšehradě. In: *Archeologický ústav AV ČR* [online]. Praha, 2014 [cit. 2015-03-29]. Dostupné z: <http://www.arup.cas.cz/?p=24898>

mincovna. Mince Boleslava II. Jsou tak nejstarším dokladem existence Vyšehradu, nesou různé varianty slova VISEGRAD.⁸⁰

Období od poslední čtvrtiny 11. století je archeologicky více prozkoumané, neboť se Vyšehrad stal sídlem přemyslovských panovníků. K nejpřednějším českým hradům náležel Vyšehrad po celou dobu své existence, ještě více zřejmá byla tato skutečnost právě v době, kdy se stal sídelním panovnickým hradem. Významnou církevní památkou je dosud stojící rotunda sv. Martina. S působením knížete Vratislava II. je spojena bazilika sv. Vavřince a výstavba objektů pro tamější kapitolu stojící na předhradí. Současně byla stavěna bazilika sv. Petra, předchůdkyně dnešního kapitulního chrámu. Hospodářské zázemí Vyšehradu tvořilo jeho podhradí.

Archeologicky se podařilo prokázat také existenci tří kostrových hřbitovů. Pohřbívat se na nich začalo patrně na sklonku 11. století.

Po přesídlení Přemyslovců zpět na Pražský hrad začal od poloviny 12. století význam Vyšehradu klesat. Stálý význam v církevní oblasti však zaručovala existence místní kapituly.⁸¹

5.2.21. Znojmo

Lokalita znojemského hradu se vyskytuje v *Kosmově kronice* s označením *urbs*. Tento termín autor využívá pro lokality, které jsou významné z hlediska správního i církevního, jsou dobře opevněny a uvnitř hradiště se nacházejí kamenné budovy (většinou církevní). Lokalita Hradiště na široké ostrožně nad soutokem řeky Dyje a Gránického potoka byla opevněna dvěma příčnými valy. Opevnění se nachází i po celém obvodu hradiště. Hlavní osídlení pochází zhruba z první poloviny 10. století. Z tohoto období byla archeologicky zkoumána i vnitřní plocha osídlení. Z 10. století se dochovala ústní tradice zpráva o útocích Maďarů. Jelikož lze tuto zprávu spojit s tažením proti Boleslavu I. a s poslední maďarskou expanzí na západ, může mít toto svědectví o dobytí Znojma historický význam. Další událostí 2. poloviny 10. století jsou střety Poláků s bavorskými Babenberky, kteří zde prováděli německou kolonizaci. Staré Hradiště se dostalo do moci Přemyslovců a zůstalo po nějakou dobu ještě centrem jižní Moravy. Kostel sv. Hypolita byl centrem moravského duchovenstva, při úpadku Hradiště se postupně proměnil v proboštví staroboleslavské kapituly a ve 12. století se patrně stal

⁸⁰ ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 259-261.

⁸¹ SLÁMA, 1988, s. 64-68.

na přechodnou dobu i hlavním kostelem církevní organizace na Znojemsku. Jelikož starý hrad přestal brzy vyhovovat potřebám hospodářským i společenským, byl Břetislavem I. vybudován v 1. polovině 11. století nový hrad. Díky novému hradu mohl kníže lépe udržovat poddané obyvatelstvo. Hrad se stal také důležitou strategickou lokalitou proti Babenberkům na jihu a postupně se rozvíjela i funkce hospodářská a společenská pro celou jižní a západní Moravu.

Znojemský hrad byl ze všech stran obklopen strmými svahy, přístupný byl od severovýchodu, kde se nalézalo také předhradí. Lze zde také předpokládat existenci opevnění.⁸² Území dnešního města bylo v době jeho vzniku poměrně hustě osídleno. Pro společnost 11. století byla výhodnější poloha nového hradu, neboť se před ním obnovila stará křižovatka obchodních cest. Jedna z nich přicházela z Ostrřihomi a Bratislavy směrem k Praze, druhá přicházela od Dunaje ke znojemskému předhradí a směřovala k Brnu a k Moravské bráně. Další cesta spojovala Znojmo s jižními Čechami či se západním Slovenskem.

Z původního starého znojemského hradu se dochovaly zbytky hradebního zdiva a také kostel, zasvěcený původně Panně Marii. Nejvýznamnější nálezy byly učiněny v průběhu výzkumů této románské rotundy Panny Marie a sv. Kateřiny. První stavební fáze je datována do poloviny 11. století. Dostavbu rotundy provedl kníže Konrád roku 1134, jak dokládá nápis vyrytý do malty kostela. Nápis pochází sice až z roku kolem 1300, ale byl vyryt na základě originálních údajů. Dosvědčuje také dvojí zasvěcení kaple Panně Marii a sv. Kateřině. Druhé patrocínium bylo dodatečně připojeno na počátku 13. století. Kostel náleží k okruhu českých rotundovitých kostelů a jako první kostel tohoto typu na Moravě a na Znojemsku se stal vzorem dalších staveb v kraji.

Kníže Konrád dal kostel nejen přestavět, ale i vymalovat obrazy panovníků. Kostelní fresky vypracovala patrně čtyřčlenná malířská huť a díky své jedinečnosti získaly středoevropský význam. Ve výmalbě nalezneme nad oltářem Ježíše Krista, po jeho stranách Marii a Jana a dále čtyři symboly evangelistů. Výmalba lodi kostela je rozdělena do tří cyklů. První je mariánský ve vztahu k patrocínium kostela. Slavný přemyslovský cyklus zaujímá druhou a třetí část. Nalezneme zde vyobrazení donátora, knížete Konráda II. a jeho manželky Marie. Poté je rozvíjena přemyslovská část, počínající Přemyslem Oráčem. Dále následuje osm panovníků. Cyklus pokračuje dál k vyobrazení krále Vratislava I. s korunou a žezlem. I s králem je v cyklu 10 postav a

⁸² ČIŽMÁŘ, 2004, s. 267-269.

jsou i s předchozími považovány za české panovníky. Dalšíh devět postav je považována za panovníky moravské a znojenské.

Významnou památkou románské architektury ve Znojmě je část původního premonstrátského opatství, založeného roku 1190 knížetem Otou a jeho matkou Marií. Opatství bylo bohaté a mimo jiné k němu náležela kaple sv. Mikuláše ve Znojmě. Z první třetiny 13. století pochází opatský chrám Nanebevzetí Panny Marie a sv. Václava, vystavěný v pozdně románském stylu.

Podle písemných dokladů byly původně románské i dva další kostely; kostel sv. Mikuláše, založený na Znojmsku kolem roku 1100, a kostel sv. Michala, který stál prokazatelně už na počátku 13. století, ale ústní tradice hovoří o dřívějším vzniku. Románské jádro má také kostel sv. Hypolita na Hradišti.⁸³

5.2.22. Žatec

Přemyslovské správní centrum je doloženo v *Kosmově kronice*. Autor pro označení lokality používá termíny *urbs* a *civitas*. Hradiště je považováno za jedno z nejdůležitějších center v prvních staletích existence českého státu. Lokalita se nachází v okrese Louny na ostrožně v ohybu řeky Ohře. Kvůli středověkým i novověkým přestavbám se nedochovaly viditelné zbytky raně středověkého opevnění. Hradiště bylo příčným opevněním a mohutným příkopem rozděleno na akropoli a předhradí. Z lokality pocházejí nálezy, které je možno datovat již do 8. a 9. století, kdy se patrně jednalo o neopevněné sídliště. Počátky hradiště jsou kladeny až do první poloviny 10. století. Jeho vybudování je spojováno s ovládnutím Čech Boleslavem I.

Zřejmě od 2. poloviny 10. století stál na akropoli hradiště dvorec. Pozvolna se rozvíjející hospodářské zázemí hradu dokládá snahy o zvýšení jeho ekonomického významu. Na hradišti se nacházel knížecí dvorec ohrazený příkopem. Z dvorce pocházejí četné nálezy přeslenů, prstenů, skla, olovených závažíček, železných klíčů, nožů, nůžek, rybářských háčků. Raritou je hlavička sošky medvěda s náhubkem a zlomky dvou skleněných pohárů, z nichž jedem je importem z řeckého Korintu. Významný je také nález zlomku modelu kostela řezaného z opuky vysoký 8 cm. Z předhradí pocházejí četné doklady železářské výroby, zpracování bronzu a surového železa.⁸⁴ Na konci 10.

⁸³ HAVLÍK, 1956, s. 18-30.

⁸⁴ ČECH, Petr. Žatec okolo roku 1000. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*, 2002, s. 139.

století se zástavba hradiště mění na souvislejší osídlení. V první polovině 11. století byly vybudovány na předhradí dva kostely. Z této doby pochází také nový dvorec vystavěný na akropoli. Byl opevněn palisádou a kromě hospodářských budov byla jeho součástí zřejmě i patrová palácová stavba. Četné jsou také nálezy kostrových hrobů, datovaných od konce 10. století až do vrcholného středověku. Z nich je patrné četné pohřbívání před polovinou 11. století. Pohřebiště pak zcela jasně získává charakter kostelního hřbitova. Stejný vývoj je popsán u kostela sv. Víta ve dvorci na západní straně předhradí.⁸⁵

⁸⁵ČTVERÁK, LUTOVSKÝ, SLABINA, SMEJTEK, 2003, s. 362.

6. Návrhy didaktických aplikací literárních pramenů 10. a 11. století

Dnešní čtenář patrně nebude číst legendy se záměrem napodobit život a zázraky hlavní postavy. Primární moralizující funkce se z textů v dnešní době vytratila. Středověká díla měla ve své době tři hlavní funkce: poučit, pobavit a dojmout.⁸⁶ Dnešní čtenář nesleduje již shodné zájmy. V popředí dnes stojí spíše ta díla, která považujeme za umělecky zdařilá, reprezentativní či exkluzivní. I přesto se v dnešních čítankách neseťkáváme často s nejstaršími literárními projevy, souvisejícími s kořeny našeho státu. Díky tomu by měl učitel literatury převzít vlastní iniciativu a žákům představit tyto literární prameny.

Jedním ze způsobů, jak k nejstarším pramenům se žáky přistupovat, je aspekt historický. Pomocí tohoto přístupu se zaměříme především na stavby, historické osobnosti, zvyky, ale i každodenní život našich předků.

První návrh didaktické aplikace pracuje s legendou *Crescente fide christiana*.⁸⁷ Výhodiskem je práce s upraveným a zkráceným textem legendy. Úkolem žáků je na základě textu legendy, jehož vybraná pasáž popisuje vraždu sv. Václava ve Staré Boleslavi, formulovat vlastní text v podobě novinového článku. Žák aplikuje znalosti o osobě sv. Václava a údaje z legendy interpretuje vlastními slovy. Výstupy práce mají podobu novinových článků, které lze dále využít v hodinách dějepisu nebo občanské výchovy. Nabízí se i další úkoly k textu legendy. Žáci např. mohou vysvětlit vlastními slovy, proč se v textu objevuje třikrát po sobě motiv smývání krve, co a v jaké souvislosti tato symbolika znamená. V textu žáci dále vyhledají eufemismus a vysvětlí tento pojem. V legendě je eufemismus použit pro zjemnění motivu smrti (*I odešla duše jeho na tomto místě vysvobozena ze žaláře tohoto života*), kterou středověk chápal jako vysvobození duše. Pro procvičení žáci určí literární druh (epika) a výrazovou formu (próza) díla.

Z průřezových témat dle RVP jsou rozvíjena témata: Osobnostní a sociální výchova. Práce zahrnuje klíčové kompetence k učení, komunikativní a občanské. Metoda je využitelná v 8. třídě ZŠ při výuce středověkých legend. Tato legenda se v čítankách

⁸⁶ REJZLOVÁ-ZAJÍČKOVÁ, Vendula. Legenda: podoby a proměny v českém písemnictví. *Český jazyk a literatura*. 2013-2014, roč. 64, č. 3, s. 119.

⁸⁷ Příloha č. 1.

pro 8. ročník nenachází, je proto nutné žákům text rozdat a s legendou je seznámit. Metodu je možné použít i pro 9. ročník při nácvičku publicistického funkčního stylu.

Druhý návrh pracuje s textem *Kristiánovy legendy*.⁸⁸ Její text se vyskytuje v některých čítankách, přesto je uveden jako součást pracovního listu. Text je doplněn otázkami, které žák zodpovídá. Součástí pracovního listu je rodokmen prvních Přemyslovců. Žák rodokmen doplní na základě údajů *Kristiánovy legendy*, vlastních znalostí nebo s použitím IT.

Tato didaktická aplikace podporuje u žáků schopnost orientace v textu a vyhledávání důležitých a potřebných informací. Žák uvede vztah mezi pohanstvím a křesťanstvím v počátcích dějin českého státu a vlastními slovy vyjádří význam cyrilometodějské mise. Do rodokmene doplní chybějící jména a popíše význam nejdůležitějších osobností pro dnešní dobu, především hlavních světců přemyslovského rodu. Text legendy je využitelný i pro procvičení historické geografie. Žák si uvědomí rozdělení území na Čechy a Moravu. Pro propojení mezipředmětového vztahu český jazyk-matematika zadáme žákům úkol, aby spočítali dobu přesunu družiny knížete Bořivoje na Levý Hradec. Vstupní údaje jsou pro všechny žáky stejné; družina se pohybuje rychlostí 5 km/h a je schopna jít stejnou rychlostí 12 hodin denně. Žáci samostatně vyhledají vzdálenost z moravského centra (Staré Město u Uherského Hradiště) na Levý Hradec a početní úlohu vyřeší.

Pracovní list je určen pro 8. ročník ZŠ při výuce středověkých legend. Metoda naplňuje průřezová témata výchova demokratického občana a mediální výchova, a kompetence k učení, k řešení problémů, komunikativní a občanské. Mezipředmětové vztahy jsou naplněny především ve vztahu český jazyk - dějepis, český jazyk - občanská výchova, český jazyk - informatika, český jazyk - zeměpis a český jazyk - matematika.

Třetím návrhem na didaktickou aplikaci je myšlenková mapa⁸⁹, která fixuje a dále rozvíjí znalosti o osobnosti sv. Václava. Pracovní list s myšlenkovou mapou obsahuje předepsané body, které žák vyplní s využitím vlastních znalostí. Do dolního rohu žák dle vlastního uvážení vyplní 3 významná místa, spojená s osobností sv. Václava a svůj výběr následně obhájí. Součástí pracovního listu jsou také obrázky, které žák pojmenuje a uvede souvislost mezi obrázkem a sv. Václavem, důležitá je zde opět aktualizace tématu.

⁸⁸ Příloha č. 2.

⁸⁹ Příloha č. 3.

Pracovní list fixuje získané znalosti a problematiku kultu sv. Václava aktualizuje k současným hodnotám. Žák zdůvodní postavení svatováclavského kultu v současnosti a ocení přínos sv. Václava ve smyslu udržení všeobecného míru v souvislosti s placením *tributu pacis* oproti válečným akcím.

Aktivita je určena pro žáky 8. ročníku pro fixaci znalostí svatováclavské tradice a osobnosti sv. Václava v hodinách literatury. Dílčí aktivita naplňuje průřezová témata RVP: osobnostní a sociální výchova, výchova demokratického občana, výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech. Mezipředmětové vztahy jsou naplněny v rovinách český jazyk - dějepis, český jazyk - občanská výchova.

7. Závěr

Srovnáním terminologie primárních pramenů vyplývá několik obecně shodných rysů, některé termíny se od sebe však liší. Nejvíce viditelný je rozdíl v použití termínů *urbs* a *civitas*. Zatímco *Kristiánova legenda* preferuje použití termínu *civitas*, v *Kosmově kronice* převažuje termín *urbs*. *Kristiánova legenda* používá termín *civitas* především pro Prahu. Tento termín dominuje. Označení *urbs* je oproti tomu málo četné, ale objevuje se i u dalších lokalit (Stará Boleslav, Kouřim). Převaha označení *civitas* pro významné lokality se vyskytuje v legendách *Fuit in provincia Boemorum*, *Crescente fide christiana*, u *Gumpolda* i *Brunona z Querfurtu*. V *Canapariově legendě* je užití *urbs* a *civitas* pro Prahu vyrovnané. Naproti tomu Kosmas jen zřídka označuje vysoce postavené lokality termínem *civitas*. Převaha označení *urbs* u Prahy a Vyšehradu je nesporná. V tomto srovnání můžeme považovat termíny *urbs* a *civitas* z hlediska jejich obecného významu za shodné. Převaha termínu *urbs* u Kosmy může být považována za subjektivní postoj autora. U ostatních pramenů může mít upřednostnění termínu *civitas* stejnou motivaci. Autoři mohli Prahu považovat ze svého hlediska za podřadnější místo, naopak pro Kosmu byla Praha centrem veškerého dění.

V *Kosmově kronice* je označení *urbs* často použito pro hrad. Jako *urbs* se kromě Prahy a Vyšehradu vyskytují se stejným označením Stará Boleslav, Brno, Doudleby, Drahůš, Hradec Králové, Chrudim, Chýnov, Libice, Libušín, Netolice, Olomouc, Vlastislav, Znojmo a Žatec. V *Kristiánově legendě* se s označením *urbs* vedle Prahy vyskytuje ještě Stará Boleslav a Kouřim.

Užití termínu *civitas* se vyskytuje ve všech primárních pramenech. Jak již bylo naznačeno výše, používají autoři termín pro označení Prahy (*Fuit in provincia Bohemorum*, *Crescente fide christiana*, *Gumpoldova legenda*, *Canapariova legenda*, *Bruno z Querfurtu*). *Civitas* používá Kristián kromě Prahy ještě pro označení Mělníka a Budče. Kosmas kromě Prahy a Vyšehradu označil termínem *civitas* Starou Boleslav, Hradec Králové, Litoměřice, Plzeň a Žatec. Z výčtu je patrné, že i termín *civitas* označoval významná opevněná střediska církevní nebo světské správy, jako např. hrady a jejich správní obvody. V legendách *Fuit in provincia Bohemorum*, *Crescente fide christiana*, u *Gumpolda*, *Canaparia* i *Brunona z Querfurtu* je termín *civitas* synonymní k *urbs*. V *Kristiánově legendě* je již ve významu patrný rozdíl. Hlavní střediska Praha, Stará Boleslav a Kouřim mají vyšší postavení, než střediska s označením *civitas* (Mělník, Budeč), ale pro Prahu je termín synonymní. U Kosmy je *civitas* synonymní k *urbs* jen

zřídka. Stejný význam má *civitas* a *urbs* v označení Staré Boleslavi, Hradce Králové, Prahy, Vyšehradu a Žatce. Ostatní lokality s termínem *civitas* může považovat za hrady s nižším postavením.

Jako další označení nejvýše postaveného místa tehdejšího přemyslovského státu je používán termín *metropolis*. Termín dokládá *Kristiánova legenda* a *Kosmova kronika*. Toto přednostní postavení přisuzuje Kristián pouze Praze. U Kosmy se vedle Prahy objevuje navíc Libice jako centrum moci Slavníkovců.

Za synonymní označení k termínu *urbs* však nemůžeme považovat označení *castrum*, *castellum* a *oppidum*. Tato označení jsou vyhrazena především pro hrady nikoli prvořadého významu, u kterých je zpravidla zdůrazněn jejich vojenský charakter. V legendě *Fuit in provincia Bohemorum* nese označení této kategorie pouze Tetín jako *castellum*. *Kristiánova legenda* dokládá taktéž pouze termín *castellum*, a to pro Levý Hradec a Tetín. V *Kosmově kronice* se jako *castellum* vyskytuje Kladsko a Pšov. S označením *castrum* jsou doloženy hrady Dřevíč, Hradec Králové, Chlumecko, Kladsko, Kouba, Křivoklát, Litomyšl, Lštěň, Podivín, Rečen, Tetín a Vraclav. S označením *oppidum* se setkáváme u Staré Boleslavi, Děvína, Chlumce, Levého Hradce, Litomyšle, Malína, Němčí, Oldříše, Opočna, Rečenu, Vranova a dokonce i Vyšehradu.

Rozdíly nejsou patrné v označování vesnických lokalit. Tato místa nacházíme pouze v *Kosmově kronice*. Jedná se o termíny *villa*, *curtis*, *vinculo*. S označením *villa* jsou doloženy vesnice Bubny, Hostivař, Libice (vesnice v podhradí), Rokycany, Sekyřkostel, Stadice, Týnec nad Labem a Zbečno. Jako *curtis* jsou označeny Sadská, Sekyřkostel, Zbečno a Žerníčeves. Jedná se o označení hospodářských dvorů, vesnic nebo osad u panovníkova dvora. U lokalit, které mají termíny ve vzájemném vztahu (Rokycany, Sekyřkostel), je termín *villa* nadřazen označení *curtis*. *Villa* je označení pro vesnici, *curtis* pro jednotlivý dvůr. Jako *viculus*⁹⁰ je označena pouze víska Stará Lysá, zřejmě se jedná o synonymum k *villa*, nebo bylo toto označení použito ze stylistických důvodů.

V terminologii lokalit lze vysledovat především rozdíl v označování opevněných a neopevněných lokalit. K rozrůzněnosti dochází uvnitř základních skupin. Především první skupina významných lokalit s označením *metropolis*, *urbs* a *civitas* se vyznačuje větší proměnlivostí či variantností než skupina venkovských a zemědělských lokalit. Dalším důležitým předpokladem pro rozrůzněnost terminologie jsou subjektivní

⁹⁰ U Kosmy doložena varianta *vinculo*.

předpoklady a individuální přístup autora. Vliv na označování lokalit mají dozajista také rozdíly teritoriální, v první řadě specifické poměry oblasti, ve které autor žil a o které ve svém vyprávěcím pramenu psal. Můžeme předpokládat určitý úzus používání latinské terminologie v různých etapách vývoje raně středověké společnosti. Používaná terminologie mohla být proto jiná v 10. a jiná ve 12. století. Důležité je vzít v úvahu také opisování různých předloh, které dokládají vazby mezi díly. Tyto vazby naznačují filiace raně středověkých legend. Dále musíme předpokládat vývoj hradišť a jejich postavení; s tím souvisí i postupné přebudovávání a dobudovávání sídel a změny jejich funkcí.

Následující tabulka podává přehled obecných významů zaznamenaných termínů ve vztahu k primárním pramenům a k archeologickým poznatkům uvedeným v kapitole 6.2.

Termín	Význam	Výskyt
Metropolis	Středisko světské a církevní správy, hlavní sídlo knížete	Kristiánova legenda Kosmova Kronika česká
Urbs	1. Opevněné středisko církevní a světské správy 2. Hrad	Kristiánova legenda Kosmova Kronika česká
Civitas	1. Opevněné středisko církevní a světské správy (zpravidla nižšího významu), správní obvod 2. Zřídka synonymum k urbs 3. Hrad	Crescente fide christiana Fuit in provincia Bohemorum Kristiánova legenda Gumpoldova legenda Canapariova legenda Bruno z Querfurtu Kosmova Kronika česká
Castellum	Hrad nižšího postavení, zdůrazněn vojenský charakter	Fuit in provincia Bohemorum Kristiánova legenda Kosmova Kronika česká
Castrum	Hrad nižšího postavení, zdůrazněn vojenský charakter	Kosmova Kronika česká

Oppidum	Hrad nižšího postavení, zdůrazněn vojenský charakter Vojenské ležení	Kosmova Kronika česká
Villa	Vesnice	Kosmova Kronika česká
Curtis	1. Dvůr 2. Vesnice (zřídka)	Kosmova Kronika česká
Viculus	Vesnička, synonymum k villa	Kosmova Kronika česká

8. Resumé

The beginnings of the national history of Bohemia are closely connected with Central Bohemia and later too with sites in Moravia. Somewhere in the second half of the 9th century, this territory became subject to the clan of Přemysl which, in the course of the following century, subordinated to its rule the whole Bohemian basin, laying thus the foundations of the mediaeval state of Bohemia. Though being of major historical importance, these events are commented by hardly more than a handful of singular entries in early mediaeval chronicles and legends. For this reason, modern research attempts to integrate archeological sources into investigations of the origins of Bohemian state. Of these, the highest amount of attention has been dedicated to walled sites which, during their ancient periods of existence, represented political, economic, administrative and religious centers of life of the ancient society. The ascension to power or, alternatively, the decline and fall of these structures was thus always a reflection of certain historical events. The study of these developmental transformations of Slavic walled sites in Bohemia and Moravia has enabled us to identify individual phases of creation of the Přemysl dynasty state.

9. Seznam literatury

- BLÁHOVÁ, Marie. Terminologie sídlišť ve vyprávěcích pramenech první čtvrtiny 12. století. *Československý časopis historický*. 1978, roč. 26, 1-6, s. 249-275.
- BORKOVSKÝ, Ivan. *Pražský hrad v době přemyslovských knížat*. Praha: Academia, 1969.
- ČIŽMÁŘ, Miloš. *Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-174-4.
- ČORNEJ, Petr, Ivana ČORNEJOVÁ a František PARKAN. *Dějepis pro gymnázia a střední školy*. Praha: SPN, 2001. ISBN 80-7235-152-4.
- ČTVERÁK, Vladimír, Michal LUTOVSKÝ, Miloslav SLABINA a Lubor SMEJTEK. *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-173-6.
- Dějiny české literatury I: Starší česká literatura*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1959.
- Dějiny českých zemí*. Praha: Knižní klub, 2011. ISBN 978-80-242-3205-8.
- FIALA, Zdeněk. *Přemyslovské Čechy: Český stát a společnost v letech 995-1310*. Praha: Svoboda, 1975.
- Z FREISINGU, Ardeo, FÖRSTER, Josef. *Život a umučení svatého Jimrama, mučedníka*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1341-3.
- HAVLÍK, Lubomír. *Znojmo: Z minulosti města a jeho památek*. Brno: Krajské nakladatelství, 1956.
- HOŠNA, Jiří. *Kníže Václav v obrazu legend*. Praha, 1986.
- HRDINA, Karel, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova Kronika česká*. Praha: Svoboda, 1972.
- Mediaevalia archeologica 5: Stará Boleslav, přemyslovský hrad v raném středověku*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2003. ISBN 80-86124-43-6.
- Na úsvitu křesťanství: Z naší literární tvorby doby románské v století IX. - XIII*. Praha: Evropský literární klub v Praze, 1942.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. *Kristiánova legenda*. Praha: Vyšehrad, 2012. ISBN 978-7429-291-0.
- NECHUTOVÁ, Jana. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-305-1.
- NECHVÁTAL, Bořivoj. *Vyšehrad*. Praha: Odeon, 1976.
- NECHVÁTAL, Bořivoj. *Vyšehrad pohledem věků*. Praha: Správa NKP Vyšehrad, 1985.
- Nejstarší sakrální architektura pražského hradu: výpověď archeologických pramenů*. Praha: Nakladatelství Peres, 2000. ISBN 80-86360-12-1.

- OSOLSOBĚ, Jan, OSOLSOBĚ, Jana. Staroslověnské a latinské kořeny naší literatury. 1. vydání. Mikulov: Mikulovské centrum pro evropskou kulturu, 2008. ISBN 978-80-254-1438-5.
- PAVERA, Libor, VŠETIČKA, František. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-124-1.
- Praha na úsvitu dějin: zrození metropole*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 2001. ISBN 80-85394-34-0.
- Prameny dějin českých: Díl I.: Životy svatých a některých jiných osob nábožných. Fontes rerum Bohemicarum. Tom I, Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium*. Praha: Museum Království českého, 1873.
- Prameny dějin českých: Díl II.: Kosmova kronika česká a pokračovatelé. Fontes rerum Bohemicarum. Tom II, Cosmae Chronica Boemorum*. Praha: Museum království českého, 1874.
- REJZLOVÁ-ZAJÍČKOVÁ, Vendula. Legenda: podoby a proměny v českém písemnictví. *Český jazyk a literatura*. 2013-2014, roč. 64, č. 3.
- Slavníkovci ve středověkém písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1987.
- SLÁMA, Jiří. *Střední Čechy v raném středověku: II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu*. Praha: Univerzita Karlova, 1986. Praehistorica XI: Acta Instituti Praehistorici Universitatis Carolinae Pragensis.
- SLÁMA, Jiří. *Střední Čechy v raném středověku: III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu*. Praha: Univerzita Karlova, 1988. Praehistorica XIV: Acta Instituti Praehistorici Universitatis Carolinae Pragensis.
- Střed Evropy okolo roku 1000*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-549.
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*. Praha: Matice česká, 1913.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců: Vstup Čechů do dějin (530-935)*. Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-138-7.
- TUREK, Rudolf. *Čechy v raném středověku*. Praha: Vyšehrad, 1982.
- VÁŇA, Zdeněk. *Přemyslovská Budeč: Archeologický výzkum hradiště v letech 1972-1986*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 1995. ISBN 80-901934-1-1.
- VÁŇA, Zdeněk. Vlastislav. *Památky archeologické*. 1968, č. 59, s. 5-192.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí (1034-1198)*. Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-196-4.

10. Přílohy

Příloha č. 1 - Pracovní list, didaktická aplikace legendy *Crescente*

fide christiana

Crescente fide christiana

Tu bratr jeho (Václavův) mladší a horší, jménem Boleslav, veden d'ábelskou lstí proti svatému muži se zlosynův ohavně se uradil, aby jej zabili. Boleslav poslal lstivě posla a Václava pozval do domu svého jakoby k hostině. Na hostině jistý člověk nachýliv se k uchu Václavovu řekl šeptem: „Uteč, pane můj, jak rychle můžeš, poněvadž tito chtějí tě zavraždit.“

On se ale vrátil hodovníky, a přijímaje číši bez bázně mezi všemi promluvil: „Ve jménu svatého archanděla Michaela vypijme číši tuto modlíce se, aby uvedl duše naše k pokoji a radování věčnému. Amen.“

Následujícího jitra, jak to pravidelně činíval, šel Václav do chrámu k modlitbě ranní. I potkav bratra, řekl mu: „Včera velmi jsi nám posloužil. Přijmi mnoho díky od Pána.“ Boleslav ale vyndav meč z pochvy a udeřiv muže svatého do hlavy odpověděl: „A takto dnes chci ti posloužit.“ Boleslav přivolav své lstivé sluhy, přiběhli oni s meči a ranami mnohonásobnými zavraždili jej. I odešla duše jeho na tomto místě vysvobozena ze žaláře tohoto života, mučednictvím ozdobena, k Pánu dne 28. září.

I vložili mrtvolu jeho rychle do hrobu a nevinou krev jeho, již postříkána byla země a stěny, vodou smyli. Když tu ale druhého dne ráno vstali, uzřeli na témže místě vylitou krev a smyli ji opět. Když však vstali třetího dne, opět uzřeli vylitou krev, již opět vodou smyli. I odebrali se rychle do města Prahy a všechny přívržence jeho zavraždili a kněžstvo jeho pronásledovali.

Příloha č. 2 - Pracovní list, didaktická aplikace *Kristiánovy legendy*

Kristiánova legenda

Skvěle se květem vynikající krásy a mladistvé síly (tj. Bořivoj), navštívil jednoho času v nějaké záležitosti své a lidu sobě svěřeného vévodu nebo krále Svatopluka na Moravě a byl od něho laskavě přijat a pozván společně s ostatními na hostinu. Ale nebylo mu dovoleno usednouti mezi křesťany, nýbrž byl pozván, aby se posadil po způsobu pohanů před stolem na podlahu. A tu prý mu řekl biskup Metoděj, jemuž bylo líto jeho ponížení: „Jaká běda, ty, muž tak vynikající, a nestydíš se, žes vyhoštěn ze sedadel knížecích, ačkoliv sám také vévodskou moc a hodnost máš, ale raději chceš pro hanebnou modloslužbu s pasáky sviní na zemi seděti. Jestliže se zřekneš model a zlých duchů v nich sídlících staneš se pánem pánů svých a všichni nepřátelé tvoji budou podrobeni moci tvé a potomstvo tvé každodenně vzrůstati bude.“ I řekl Bořivoj: „Jestliže tomu tak jest, co překáží, abych byl pokřtěn?“ „Nic“ pravil biskup, „jen buď hotov z celého srdce věřit v Boha Otce všemohoucího a jeho Syna jednorozeného.

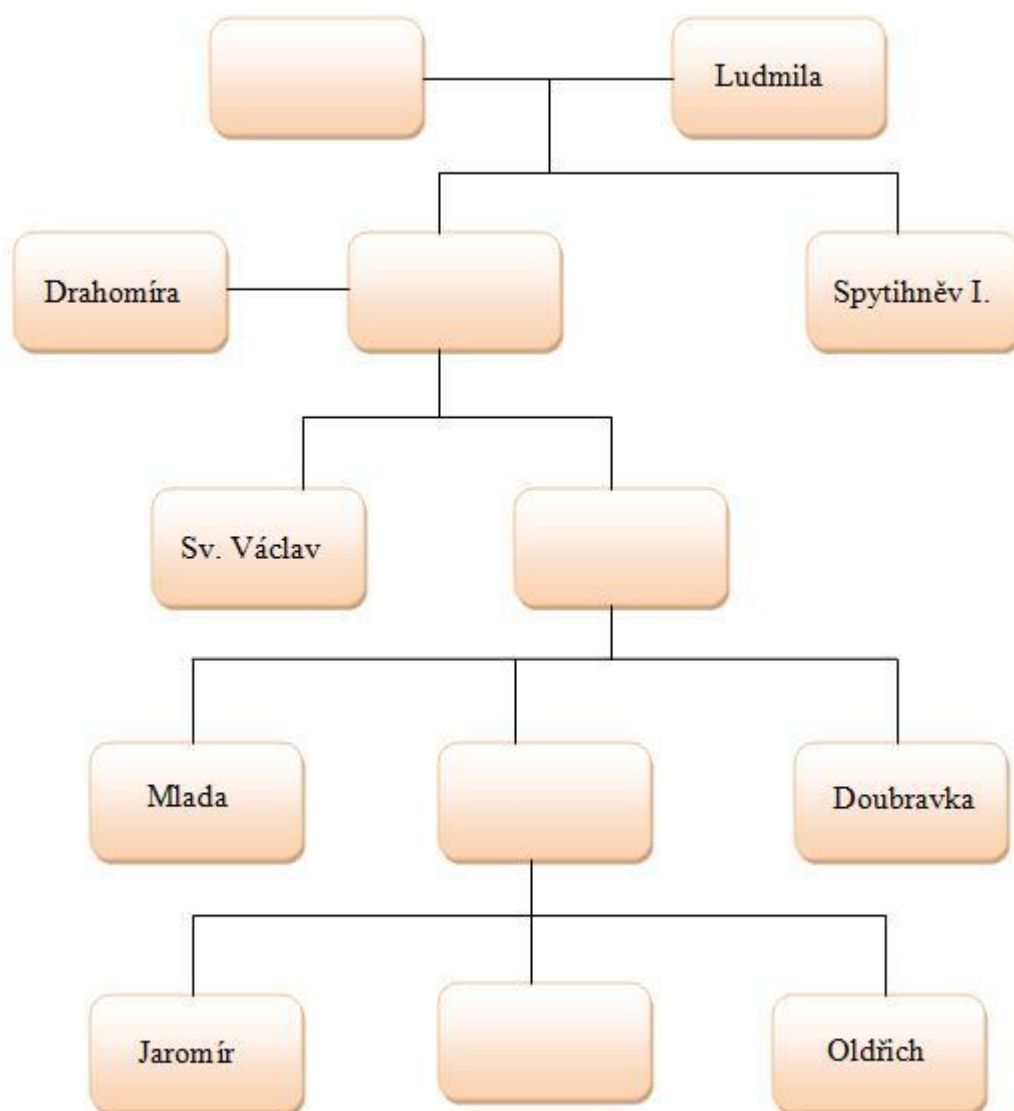
Druhého dne dal se Bořivoj i s třiceti svými dvořany pokřtít. Obdržel dary a na cestu do Čech se s ním vydal i kněz Kaich, jehož kníže usadil v nově zřízeném - a v Čechách prvním - kostele na Levém Hradci.

Otázky a úkoly k textu legendy:

1. K jakému panovníkovi měl Bořivoj namířeno?
2. K jaké situaci došlo na hostině?
3. Který církevní hodnostář si Bořivoje všiml?

Napiš tři významné události nebo termíny, které se k tomuto biskupovi vztahují:

- a.
 - b.
 - c.
4. Který kostel kníže Bořivoj založil po svém návratu do Čech?

Příloha č. 3 - Myšlenková mapa sv. Václava

Otec a matka:

Bratr:

Babicka a dědeček:

**Vedl jsem boje s:
Nakonec jsem mu
musel plátit:
Kolik?**

**Zemřel jsem:
Ve:
Nechal mě zabít:**

Pocházím z rodu:

**Já jsem svatý Václav,
patron české země**

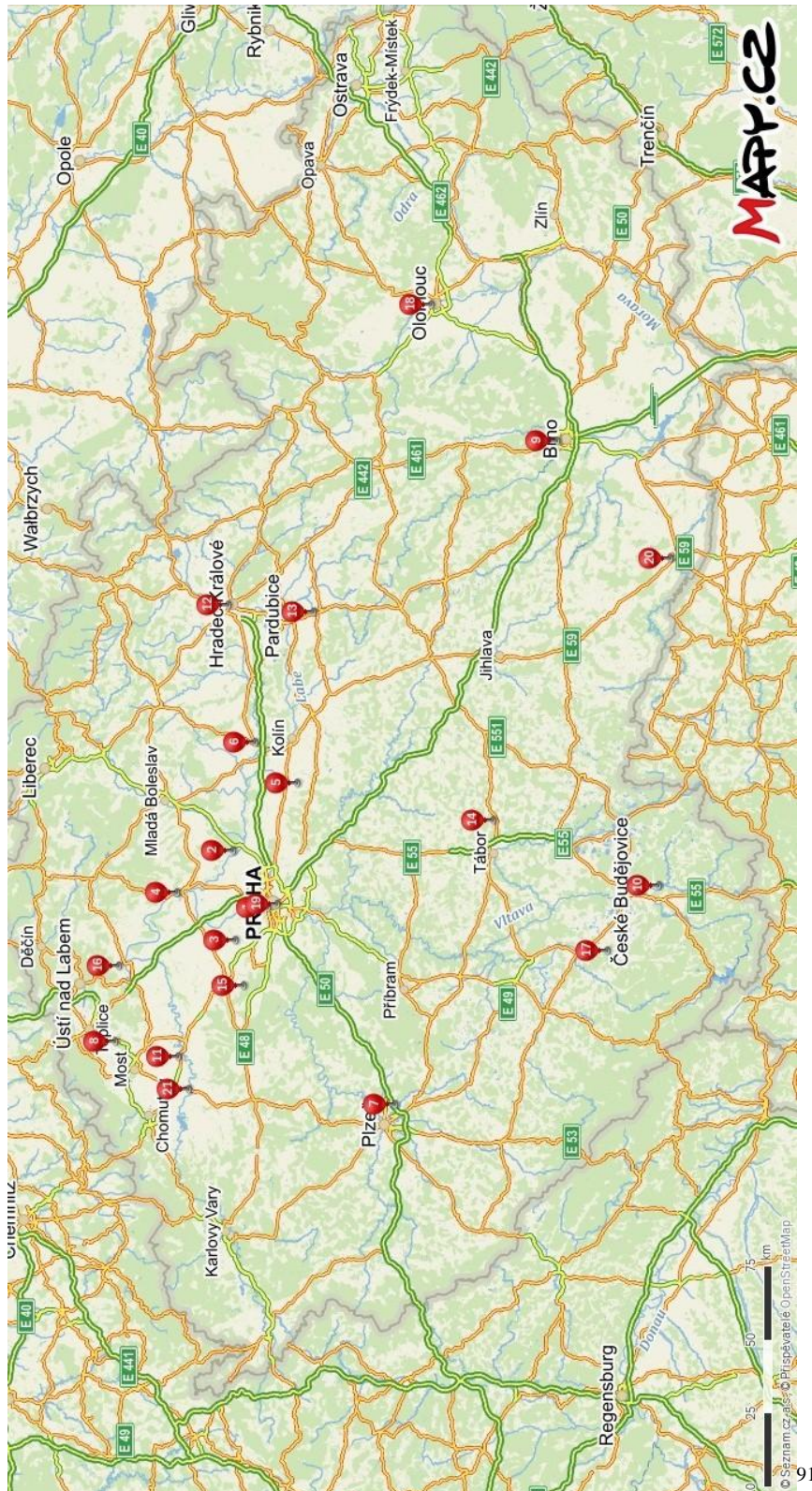
**Založil jsem rotundu:
Kde?**

Tři místa spojená s osobností sv. Václava:

- 1.
- 2.
- 3.

Images included: a coin, a helmet, a portrait of St. Wenceslaus, a statue of St. Wenceslaus on a horse, and a scene of a battle.

**Příloha č. 4 - Mapa nejvýznamnějších přemyslovských center
s označením *metropolis*, *urbs* a *civitas* v primárních pramenech**

⁹¹ Zpracováno pomocí portálu www.mapy.cz.

1. Pražský hrad
2. Stará Boleslav
3. Budeč
4. Mělník
5. Kouřim
6. Libice nad Cidlinou
7. Starý Plzenec
8. Bílina
9. Brno
10. Doudleby
11. Postoloprty (Drahůš)
12. Hradec Králové
13. Chrudim
14. Chýnov
15. Libušín
16. Litoměřice
17. Netolice
18. Olomouc
19. Vyšehrad
20. Znojmo
21. Žatec